باب ٽيون: موضوعاتي مطالعو

(الف) ايمانيات

1- عقيده توحيد

(الله تعالىٰ جي صفتن جو تعارف، توحيد جون تقاضائون)

سکيا جي حاصلات

* توحيد جي عقيد جي معنىٰ، مفهوم ۽ اهميت سمجهي بيان ڪري سگهن. * الله جي صفتن جي وضاحت ڪري سگهن. * توحيد جون تقاضائون سمجهي بيان ڪري سگهن.

توحيد جو عقيدو:

توحيد جو عقيدو اسلام جي بنيادي عقيدن مان پهريون عقيدو آهي. لفظ ”عقيده“ عَقد مان ورتل آهي، جنهن جي لفظي معنىٰ آهي مضبوط ڳنڍ ٻڌڻ. عقيدي مان مراد اهي خيالات ۽ فڪر، جن تي انسان پختو يقين رکندو هجي، جيڪي انسان جي ڪردار ۽ روين تي اثر وجهن ٿا. ”توحيد“ جي لغوي معنىٰ آهي هڪ سمجهڻ ۽ هڪ ڪري مڃڻ.

دين جي اصطلاح ۾ توحيد جي عقيدي جو مطلب آهي تہ: هن ڪائنات جو خالق، مالڪ ۽ هر شي تي اختيار رکندڙ الله تعالىٰ ئي آهي ۽ اهو هميشہ کان آهي ۽ هميشہ رهندو. اهو ئي حقيقي معبود آهي، انهيءَ هن ڪائنات جي هر شيءِ کي برابر ۽ ان جي نظام کي پوري حساب ڪتاب سان پيدا ڪيو آهي جنهن کي ڪائنات جي ذري ذري جو علم آهي، جنهن جي سڄي ڪائنات تي نظر آهي ۽ هو هر ڪنهن جي ٻڌي ٿو ۽ سڀ کي رزق روزي رسائي ٿو ۽ انهن کي هدايت ڏئي ٿو. جنهن جو ڪو ئي ثاني ۽ مثل ڪونهي. اهو ئي مخلوق جي نفعي ۽ نقصان جو مالڪ آهي. ان ڪانسواءِ ڪو ئي ڪونهي. اهو ئي آهي موت کان پوءِ بيهر هميشہ واري زندگي ڏيڻ وارو، اهو صرف هڪ ئي آهي، ان

سان ڪو ئي شريڪ نہ آهي، ان عقيدي ڪي دل جي پختي يقين سان مڃڻ ۽ ضرورت وقت ان جي زبان سان اظهار ۽ اقرار ڪرڻ ڪي توحيد جو عقيدو چئجي ٿو.

توحيد جي اهميت: قرآن مجيد ۾ جڳهہ جڳهہ تي توحيد جي تعليم ڏني وئي آهي. خاص ڪري سورة الاخلاص ۾ ”توحيد مطلق“ ڪي نهايت ئي جامع انداز ۾ هن طرح بيان ڪيو ويو آهي: قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۚ ﴿۱﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۚ ﴿۲﴾ لَمْ يَلِدْ ۙ وَ لَمْ يُوْلَدْ ۙ ﴿۳﴾ وَ لَمْ يَكُنْ لَّهٗ كُفُوًا اَحَدٌ ۚ ﴿۴﴾ (سورة الاخلاص: 1-4) ترجمو: چؤ تہ اهو الله هڪ آهي (1) الله بي نياز آهي (2) نہ ڪنهن جو پيءُ آهي نہ ڪنهن جو پٽ آهي. (3) ان جهڙو ڪوئي نہ آهي.(4). ساڳيءَ طرح ڪلمہ طيب جو پهريون جز لااله الا الله بہ انهيءَ عقيدي جي عڪاسي ڪري ٿو. توحيد ڪي الله تعالیٰ دين جو بنياد ۽ ان جو پهريون رڪن قرار ڏنو آهي. حضور ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو: قُوْلُوْا لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ تُفْلِحُوْا ترجمو: لا اله الا لله چئو ڪامياب ٿي ويندؤ. اهو ئي سمورين عبادتن جو نچوڙ آهي جنهن ڪانسواءِ نيڪي قبول ئي نہ ٿي ڪئي وڃي. نيڪ عمل چو نہ جبلن جيڏا هجن پر توحيد جي عقيدي ڪانسواءِ بلڪل ناڪاره ٿي ويندا.

حضرت آدم عليه السلام کان وٺي الله تعالیٰ جي آخري نبي حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تائين جيترا بہ انبياء ڪرام عليهم السلام هن دنيا ۾ آيا، انهن ماڻهن ڪي توحيد جي دعوت ڏني ۽ توحيد جو عقيدو ئي سمورن نبين جي عملي زندگيءَ جو اصول، رڪن ۽ بنياد جو درجو رکي ٿو. توحيد ئي سمورن نبين عليهم السلام جي دعوت جو مُنڍ هئي. هر نبي ۽ رسول هڪ ئي ڪلمو لااله الا الله پڙهيو ۽ آخري نبي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بہ انسانن ڪي انهيءَ وحده لاشريك له ذات ڏانهن سڏيو.

الله تعالیٰ انسان جي ڪاميابي جو مدار ايمان ۽ نيڪ عملن

تي رکيو آهي، ارشاد باري آهي”۽ جيڪو ماڻهو ايمان آڻي ۽ نيڪ عمل ڪندو رهي، ان جي لاءِ بخشش ۽ تمام وڏو ثواب آهي. “

(سورة فاطر، آيت:7)

الله تعالىٰ جون صفتون: الله تعالىٰ جي ذات سمورين صفتن ۽ ساراهيل صفتن سان موصوف آهي، ان جون صفتون ان جي ذات وانگر آهن. اهي ان جي ذات وانگر ازلي ۽ ابدي آهن. وَ لِلّٰهِ الۡاَسۡمَآءُ الۡحُسۡنٰى فَادۡعُوۡهُ بِهَا۔ (الاعراف:180) ترجمو: ۽ الله تعالىٰ جا سيئي نالا ڀلي کان ڀلا آهن سو اوهان ان کي انهن نالن سان سڏيو. انهن منجهان ڪجهه هيءُ آهن:

1. **الله تعالىٰ ازلي ۽ ابدي آهي: هُوَ الأَوَلُ والآخرُ:** ”اهو ئي اول آهي ۽ اهو ئي آخر آهي.“ (سورة الحديد، آيت:3) ان جو مطلب هيءُ آهي ته ڪجهه به نه هئو ته به اهو موجود هئو ۽ آخر ۾ به ڪجهه نه هوندو پر هو موجود هوندو. اهو هميشه کان آهي ۽ هميشه لاءِ رهندو ڪنهن به ان کي پيدا نه ڪيو آهي.
2. **الحی (هميشه زنده ۽ فنا نه ٿيندڙ):** هيءَ اها صفت آهي جنهن سان ان جي وجود جي بقا، ازليت ۽ لافاني هجڻ ظاهر ٿئي ٿو.
3. **القدير، القادر (قدرت وارو):** هيءَ اها صفت آهي جنهن سان ان جي قدرت جي وسعت جو اظهارٿئي ٿو.
4. **الخالق (پيدا ڪرڻ وارو):** اهو خالق آهي يعني ان سڄي ڪائنات کي پيدا ڪيو آهي ۽ اڻ هوند مان وجود ۾ آندو آهي. اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَىۡءٍ ”الله هر شيءِ جو خالق آهي“ (سورة الزمر، آيت:62)
5. **العليم (سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ):** هو عليم آهي يعني هر ڳالهه، هر ڪم، هر حرڪت کي ڄاڻي ٿو. ڪو ڪم ڏينهن جي روشني ۾ ٿئي يا رات جي انڌيري ۾ ڀريل مجلس ۾ ٿئي يا اڪيلائيءَ ۾، ريگستان ۾ ٿئي يا سمنڊ جي تهن ۾ ڪا به شيءِ ان جي علم کان لڪل نه آهي. ڪو ڪم ماضي ۾ ٿيو هجي يا حال ۾ يا وري مستقبل ۾ ٿيندو هو

سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو. ڪا به شيءِ ان جي علم کان اوجهل نه آهي. اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ "بيشڪ الله هر شيءِ کي ڄاڻندڙ آهي"
(سورة التوبه: 115)

6. السميع (سڀ ڪجهه ٻڌڻ وارو): اهو سميع آهي يعني هو هر ڪنهن جي ٻُڌي ٿو. ڀلي ڪو ئي زبان سان پڪاري يا دل ۾، اڪيلائپ ۾ سڏي يا مجمعي ۾، عربي زبان ۾ سڏي يا ڪنهن ٻي زبان ۾. هو سڀ ڪنهن جي ٻڌي ٿو ۽ هر وقت ٻڌي ٿو. اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْم ترجمو: بيشڪ الله ٻڌندڙ ۽ ڄاڻندڙ آهي. (البقره: 181)

7. البصير (سڀ ڪجهه ڏسڻ وارو): اهو ڏسندڙ آهي، ڪائنات جي ڪا به شيءِ ۽ ڪو به ڪم ان کان اوجهل نه آهي. ڀلي اهو ظاهري هجي يا پوشيده، سمنڊ جي گهرائي ۾ هجي يا زمين جي تهن ۾ هجي هو سڀ ڪجهه ڏسندڙ آهي. وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ "ترجمو: ۽ هو خوب ٻڌندڙ ۽ خوب ڏسندڙ آهي." (سورة شوريٰ، آيت: 11)

8. هو جيڪو چاهي ٿو اهو ڪري ٿو: ارشاد باري آهي: فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيْدُ (البروج: 16) هو جيڪي گهُري ٿو اهو ڪري ڇڏي ٿو.سڀ ڪم ان جي مرضيءَ سان ٿي رهيا آهن.

توحيد جون تقاضائون: توحيد صرف آخرت جي ڪاميابين جي ضمانت نه آهي پر دنيا جي ڀلائي ۽سعادت جو سبب به آهي. قرآن مجيد ۽ رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جا فرمان ٻڌائن ٿا ته توحيد جي عقيدي جون ڪجهه اهم ۽ بنيادي تقاضائون آهن جن تي يقين رکڻ ۽ عمل ڪرڻ ضروري آهي. انهن مان ڪجهه اهم هي آهن:

- الله تعاليٰ جي ذات بي مثال آهي. ڪائنات جي ڪابه شيءِ الله تعاليٰ جهڙي نه آهي الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته "ان جهڙي ڪابه شيءِ نه آهي" (سورت شوريٰ ، آيت :11) انهيءَ ڪري الله تعاليٰ کي بي مثال ذات مڃڻ گهرجي

- صرف الله تعالىٰ ئي آهي جنهن جي رضا لاءِ انسان کي فڪر ڪرڻ گهرجي
- سيئي عمل ۽ ڳالهيون جيڪي عبادت ۾ اچي وڃن ٿيون. انهن کي الله تعالىٰ جي لاءِ ئي مخصوص ڪرڻ گهرجي. جيئن الله تعالىٰ فرمايو آهي تہ: اَنْ لَاتَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِيَّاهُ (الاسراء:23) ترجمو : ان ڪانسواءِ ڪنهن جي عبادت نہ ڪريو. نذر نياز ۽ باسون ان جي لاءِ آهن ۽ دعائون ان کان گهريون وينديون، پناهہ ان کان گهري ويندي، غيبي مدد لاءِ صرف ان کي ئي سڏيو ويندو .
- سيئي جذبا ۽ احساس بہ الله تعالىٰ لاءِ ئي مخصوص ڪيا وڃن جن ۾ عبادت جو روح لڏو وڃي جيئن: حمد، شڪر، اميد، توڪل، خوف، تقوىٰ، حقيقي محبت ۽ عقيدت ۽ خشوع ۽ خضوع وغيره.
- هن سڄي ڪائنات جو حقيقي حاڪم اعلىٰ صرف الله تعالىٰ کي مڃڻ گهرجي. حڪم ڏيڻ ۽ منع ڪرڻ جو حق صرف ان کي ئي آهي . حقيقي قانون ناهيندڙ بہ اهوئي آهي . مخلوق جي زندگيءَ لاءِ قانون مقرر ڪرڻ، ان کي معاف ڪرڻ يا سزا ڏيڻ جو حق صرف ان کي ئي آهي .
- الله تعالىٰ جي موڪليل هدايت ۽ حڪم ۽ منع جي مطابق هن دنيا ۾ زندگي گذاري وڃي .
- الله تعالىٰ تي ان جي سمورين صفات سان گڏ ايمان آندو وڃي.

توحيد جون هي بنيادي تقاضائون ايتري اهميت رکن ٿيون جو انهن مان ڪنهن بہ هڪ جو انڪار الله تعالىٰ تي ايمان آڻڻ جي دعوىٰ کي بي معنىٰ ڪري ڇڏي ٿو.ان جو مطلب هي آهي تہ هي سيئي ڳالهيون توحيد جي عقيدي جي اصل مفهوم ۾ شامل آهن ۽ ڪوبہ شخص ان وقت تائين صحيح معنىٰ ۾ مسلمان نہ ٿو ٿي سگهي جيستائين هو ان عقيدي تي پوري مفهوم سان گڏ ايمان نہ ٿو آڻي.

توحيد جي عقيدي جا زندگي تي اثر: جڏهن توحيد جو عقيدو ڪنهن انسان جي دل ۽ دماغ تي نقش ٿي وڃي ٿو ته ان جي شخصيت تي ڪجهه اثر ۽ پلايون ظاهر ٿين ٿيون. اسلامي عقيدن جو اثر انسان جي عملي زندگيءَ تي به پوي ٿو. اهي انسان جي سيرت، ڪردار، عمل ۽ اخلاق کي سنواري ڇڏين ٿا. توحيد جي عقيدي جا ظاهري اثر جيڪي انساني زندگيءَ تي پون ٿا اهي هي آهن:

- الله تعالیٰ جي ذات ۽ ان جي نالن ۽ صفتن تي ايمان آڻڻ سان ٻانهي جي دل ۾ الله تعالیٰ جي محبت ۽ تعظيم پيدا ٿئي ٿي جنهن جي نتيجي ۾ هو الله تعالیٰ جي حڪمن جو پابند ٿئي ٿو ۽ منع ڪيل شين کان پاسوڪري ٿو. الله تعالیٰ جي حڪمن جو پابند رهڻ ۽ منع ڪيل شين کان پاسو ڪرڻ ئي انسان ۽ معاشري لاءِ دنيا ۽ آخرت ۾ تمام وڏي سعادت آهي.
- انسان کي حريت ۽ آزادي جو بلند ترين مقام عطا ڪندو آهي.
- انسان جي اندر ۾ پرهيزگاري، خودداري ۽ عزت نفس جهڙيون وصفون پيدا ڪندو آهي.
- انسان ۾ عاجزي ۽ انڪساري پيدا ڪندو آهي.
- انسان وسيع نظر جي ڪري سڄي مخلوق کي محبت ۽ پيار سان ڏسندو آهي، ان ڪري جو هي الله تعالیٰ جي مخلوق آهي.
- انسان ۾ استقامت ۽ بهادري، قناعت ۽ نيازمندي عزم ۽ حوصلي، صبر ۽ توڪل جي طاقت پيدا ڪندو آهي جنهن ذريعي اهو دنيا جي مصيبتن جو جوان مردي سان مقابلو ڪندو آهي.
- الله تعالیٰ جي رحمت تي پورو يقين ڪرڻ سبب اهو ڪڏهن به مايوس ۽ نااميد نه ٿيندو آهي. پر اهو بي ڊپو ٿي اعلاء ڪلمة الله جي لاءِ هر انداز سان جهاد ڪندو آهي ۽ موت کان نه ڊڄندو آهي.
- انسان ۾ بني نوع انسان جي وحدت ۽ برابري جو تصور پيدا ڪري ٿو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. توحيد جي عقيدي جي وضاحت ڪريو.
2. توحيد جي تقاضائن تي تفصيلي نوٽ لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. ايمان جو مفهوم ڇا آهي؟
2. عبادت ڇاکي چئبو آهي؟
3. توحيد جي عقيدي جي اثرن تي نوٽ لکو.
4. الله تعالیٰ جي ذات ازلي ۽ ابدي آهي. وضاحت ڪريو.
5. توحيد جو مطلب ڇا آهي؟

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. توحيد جي لفظي معنیٰ آهي:

(الف) هڪ ڪري مڃڻ	(ب) يقين رکڻ
(ج) نظم و ضبط رکڻ	(د) هدايت ۽ رهبري ڪرڻ

2. هڪ مسلمان ڪي سڀ کان پهرين:

(الف) عقيدو درست ڪرڻ گهرجي	(ب) نماز پڙهڻ گهرجي
(ج) اخلاق وارو ٿيڻ گهرجي	(د) حج ڪرڻ گهرجي

3. انسان جي ڀلائي ۽ نجات جو مدار آهي:

(الف) صبر ۽ شڪر تي	(ب) اخلاص ۽ تقویٰ تي
(ج) ايمان ۽ سنن عملن تي	(د) تحمل ۽ بردباري تي

استادن لاءِ هدايتون

استادن کي گهرجي ته هو شرڪ، شرڪ جي مذمت، شرڪ جي قسمن تي مختصر وضاحت ڪن.

2- عقيده رسالت

سکيا جي حاصلات

* نبوت ۽ رسالت جي معنيٰ ۽ مفهوم کي سمجهي سگهن. * نبوت ۽ رسالت جي ضرورت واضح ڪري سگهن. * حب رسول، اطاعت ۽ اتباع رسول صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي اهميت جاڻي ڪري بيان ڪري سگهن. * ختم نبوت جي مفهوم ۽ ان جي ضرورت سمجهي ڪري بيان ڪري سگهن. * روز مره جي زندگي ۾ عقيده رسالت کي اپنائي سگهن.

نبوت ۽ رسالت جي لغوي ۽ اصطلاحي معنيٰ ۽ مفهوم:

عقيده رسالت اسلام جو ٻيو اهم ۽ بنيادي عقيدو آهي. لفظ "نبوت" "نبا" مان ورتل آهي. جنهن جي معنيٰ خبر آهي. ۽ خبر ڏيڻ واري کي "نبي" چئبو آهي. جنهن جو جمع انبياء آهي. ۽ "رسالت" لغت ۾ پيغام پهچائڻ کي چئبو آهي ۽ پيغام پهچائڻ واري کي "رسول" چئبو آهي جنهن جو جمع "رُسُل" آهي.

دين جي اصطلاح ۾ "نبوت ۽ رسالت" هڪ اعليٰ روحاني منصب آهي، جنهن لاءِ الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن منجهان خاص ٻانهن کي چونڊڻ فرمائيندو آهي. جنهن جي ذريعي انسانن کي معرفت الاهي حاصل ٿيندي آهي. مطلب ته نبوت ۽ رسالت هڪ اهڙو منصب آهي جيڪو الله تعاليٰ ۽ ان جي ٻندن جي وچ ۾ رابطي قائم ڪرڻ جو ڪم ڪندو آهي. الله تعاليٰ ان جي ذريعي پنهنجا حڪم ۽ هدايتون پنهنجي ٻانهن تائين پهچائيندو آهي. ۽ ان جي ذريعي انسانن جي رهنمائي، اصلاح ۽ تربيت ڪندو آهي. جيڪو شخص ان منصب تي فائز هوندو آهي ان کي نبي يا رسول چئبو آهي. رسالت ملڻ کان پهريائين به رسول جي حيثيت پنهنجي قوم ۾ اعليٰ ۽ مثاهين هوندي آهي. اهو معصوم، پاڪ، نرم ڳالهائيندڙ، نيڪ طبيعت، سچو ۽ امانتدار هوندو آهي. ۽

”الرسول“ مان مراد رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ آهي. الله تعاليٰ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کان اڳ ۾ جيترا به نبي ۽ رسول موڪليا آهن، سڀني تي ايمان آڻڻ فرض آهي.

اسلام جي سلسله عقائد ۾ توحيد کان پوءِ ”رسالت“ جو درجو آهي. قرآن مجيد ۾ ارشاد باري تعاليٰ آهي: كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَ مَلٰٓئِكَتِهٖ وَ كُتُبِهٖ وَ رُسُلِهٖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ (سورة البقره: 285) ترجمو: سڀ الله تي ۽ ان جي ملائڪن تي ۽ ان جي ڪتابن تي ۽ ان جي پيغمبرن تي ايمان رکن ٿا ۽ چون ٿا ته اسان انجي پيغمبرن مان ڪنهن ۾ ڪو به فرق نه ٿا ڪريون.

نبوت ۽ رسالت جي ضرورت:

1. اسلام انسان جي پيدائش ۽ زندگي جو مقصد ”الله تعاليٰ جي بندگي ۽ اطاعت“ ٻڌايو آهي ۽ اها ئي اها شيءِ آهي جنهن تي انسان جي دنيا ۽ آخرت جي ڪاميابي ۽ نجات جو دارو مدار آهي.
2. انسان فطري طور تي چاهيندو آهي ته عملي زندگي جي لاءِ ان جي سامهون ڪو مثال يا نمونو هجي جنهن کي ڏسي ان جي موافق پنهنجي زندگي گذاري ان اعتبار کان پيغمبرن جي زندگي ماڻهن جي لاءِ بهترين مثال يا عمل جو عمدو نمونو آهي.
3. الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن جي هدايت لاءِ پيغمبرن سڳورن تي ڪتاب نازل فرمائيندو آهي، جيڪي ان ڪتاب جي تعليم ۽ احڪام ۽ حڪمتون ماڻهن کي سيکاريندا آهن. قرآن مجيد ۾ ارشاد باري تعاليٰ آهي: ترجمو: الله تعاليٰ مؤمنن تي يقيناً احسان ڪيو آهي جو انهن ۾ انهن مان ئي پيغمبر موڪليائين جيڪو انهن کي الله سائين جون آيتون پڙهي ٻڌائي ٿو، انهن کي پاڪ ڪري ٿو ۽ (الله جو) ڪتاب ۽ دانائي سيکاري ٿو. ۽ اڳ ۾ اهي ماڻهو واضح گمراهي ۾ هئا. (آل عمران: 164)

4. اسلامي عقيدي جي مطابق هيءَ دنيا عمل جي جڳهه آهي ۽ آخرت حساب ڪتاب ۽ پڇا ڳاڇا جي جڳهه آهي. هاڻي جيڪڏهن ماڻهن کي شروع کان ئي رهنمائي فراهم نه ڪئي وڃي ته قيامت جي ڏينهن انهن کان حساب ڪتاب نه وٺي سگهبو، ڇو ته اهي چئي سگهندا ته اسان کي ته ڪا به هدايت ناهي ملي پوءِ اسان عمل ڪيئن ڪريون.

5. الله تعالىٰ جهڙي طرح انسان جي طبعي ضرورتن کي پوري ڪرڻ لاءِ بندوبست ڪيو آهي. اهڙي طرح روحاني ضرورتن کي پورو ڪرڻ لاءِ نبوت ۽ رسالت جو اهتمام فرمايو آهي. رسولن ۽ نبين کي دنيا ۾ ماڻهن کي دين حق جي دعوت ڏيڻ لاءِ موڪليو ويو آهي. ته جيئن اهي انسانن کي ايمان جي طرف سڏين ۽ الله تعالىٰ جي بندگي ۽ اطاعت جو حڪم ڏين. جيئن ماڻهن تي حجت پوري ٿي وڃي. پوءِ ڪو به هي نه چئي سگهي ته اسان کي ڪا به خبر ڪانه هئي.

حُبّ رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ: قرآن ڪريم جي روشني ۾ نبي ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ سان اسان جا چار بنيادي تعلق آهن. (1). ايمان، (2). اطاعت، (3) اتباع، (4). محبت. حب يا محبت هڪ فطري ڪشش ۽ فطري جذبي جو نالو آهي ۽ جيڪڏهن اها محبت ديني رشتي جي بنياد تي هجي ته ان کي ”روحاني محبت“ يا ”ايماني محبت“ چئبو آهي. پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ جن جي ذات اقدس اسان لاءِ هر قسم جي محبت جي حقدار آهي ۽ ايمان جي به تقاضا آهي، ڇو ته اها هستي الله تعالىٰ جي محبوب ۽ مؤمنن جي محسن ۽ مربي آهي. الله تعالىٰ اسان کي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ سان محبت جو حڪم ڏئي ٿو. بلڪ الله تعالىٰ وٽ اهو ايمان ۽ اطاعت معتبر ئي ناهي جنهن جو بنياد حب رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ

وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي نہ هجي.

تنهنڪري ان محبت جي تقاضا هي آهي تہ اها محبت بہ محض ظاهري ۽ رسمي قسم جي نہ هجي بلڪ اهڙي محبت هجي جيڪا سڀني محبتن تي غالب اچي وڃي. جنهن جي مقابلي ۾ پياري کان پيارن رشتن ۽ محبوب کان محبوب ناتن جي ڪا حيثيت نہ رهجي. ان محبت جي مقابلي ۾ دنيا جي هر شيءِ ڪي ڇڏي سگهجي. قرآن مجيد ۾ ان محبت جو معيار هي ٻڌايو ويو آهي تہ ”نبي اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ مؤمنن جي لاءِ انهن جي پنهنجي جانين کان بہ وڌيڪ محبت جو حق رکن ٿا. (الاحزاب:6) ۽ حديث شريف ۾ ”حب رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کي ايمان جي علامت قرار ڏنو يو آهي. پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ فرمايو: توهان مان ڪو شخص ايستائين مؤمن ٿي ئي نہ ٿو سگهي جيستائين اهو پنهنجي والدين، اولاد ۽ سڀني ماڻهن کان وڌيڪ محبت مون سان نہ ڪري“

(صحيح البخاري، ڪتاب الايمان، حديث:15)

اطاعت و اتباع رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ: اطاعت جو لفظ ”طوع“ مان ورتل آهي جنهن جي معنىٰ دلي جهڪاءُ ۽ فرمانبرداري ڪرڻ يا حڪم مڃڻ آهي. اطاعت ۾ مڪمل طور تي پاڻ کي ڪنهن جي لاءِ تابع ڪرڻو پوندو آهي پوءِ اهو نہ ڏسندو تہ ڪجهہ حڪم مڃجن ۽ ڪجهہ نہ مڃجن. دل جي تعلق سان گڏوگڏ فرمانبرداري قبول ڪرڻ واري رويي کي ”اطاعت“ چئبو آهي.

اتباع: دل جي حقيقي محبت، طبيعت جي پوري جهڪاءَ ۽ گهري لڳاءُ سان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي هر قدم ۽ هر ادا جي پيروي ڪرڻ کي ”اتباع“ چئبو آهي. يعني جڏهن مڪمل اطاعت ۽ قلبي محبت گڏ ٿيندا آهن تہ ان کي اتباع چئبو آهي. رسول الله صَلَّى اللهُ

عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت هيءَ آهي تہ زندگي جي سمورن معاملن ۾ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جيڪي حڪم ٻڌايا آهن يا هدايتون ڏنيون آهن يا جيڪو بہ عمل ڪيو آهي، ان جي اطاعت ڪئي وڃي ۽ ان تي عمل ڪيو وڃي.

سيدنا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت جو حڪم ڏيڻ جو اصلي سبب هي آهي تہ الله تعالىٰ پنهنجي اطاعت چاهي ٿو ۽ الله تعالىٰ جي اطاعت جو واحد ذريعو رسول ئي هوندو آهي، جو تہ الله تعالىٰ براه راست پنهنجي ٻانهن سان ڪلام ناهي ڪندو. بلڪ پنهنجي رسول جي واسطي سان ئي ڪلام ڪندو آهي ۽ رسول ماڻهن کي الله تعالىٰ جي هدايتن ۽ ان جي حڪمن کان آگاهہ ڪندو آهي، ان لحاظ کان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت دراصل الله تعالىٰ جي اطاعت آهي. تنهن ڪري جيڪو شخص الله تعالىٰ جي اطاعت ڪرڻ چاهي ٿو ان کي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت ڪرڻي پوندي. ان کان سواءِ الله تعالىٰ جي اطاعت جو تصور ئي نہ ٿو ڪري سگهجي. جيئن قرآن مجيد ۾ ارشاد باري آهي ”جنهن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت ڪئي ان الله جي اطاعت ڪئي. (سورة النساء، آيت: 80)

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي رسالت جون خصوصيتون: حضرت آدم عليه السلام کان نبوت جو جيڪو سلسلو شروع ٿيو، اهو حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي اچي مڪمل ٿيو. الله تعالىٰ ٻهرين نبين سڀني عليهم السلام کي جيڪي الڳ الڳ ڪمال عطا فرمايا هئا. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي شريعت ۾ اهي سڀ شامل ڪيا ويا. ۽ اسان جو ايمان آهي تہ پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن

جي شريعت کي جيڪا هڪ خاص فضيلت حاصل آهي سا هي آهي تہ سڀني رسولن جون شريعتون هن ۾ سمايل آهن. ان کان سواءِ ڪجھ خصوصيتون هي آهن: * عموميت ۽ عالمگيريت * پهرين شريعتن جو مٽجڻ * ڪامليت * ڪتاب جي حفاظت * سنت نبوي جي حفاظت * جامعيت * ختم نبوت.

ختم نبوت: "ختم" جي لغوي معنیٰ آهي مهر هڻڻ ۽ ڪنهن ڪم کي پورو ڪري فارغ ٿيڻ. ختم نبوت جو مطلب هي آهي تہ نبوت جو سلسلو جيڪو حضرت آدم عليه السلام کان شروع ٿيو. ۽ هڪ ٻئي پٺيان ٻيا ڪيترائي نبي سڳورا آيا اهو سلسلو حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي ختم ٿيو ۽ هاڻي حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن قيامت تائين ايندڙ سمورن انسانن جي لاءِ الله جو آخري نبي آهي. هاڻي ڪو بہ نئون نبي نہ ايندو. ۽ جيڪو بہ ماڻهو حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کان پوءِ ڪنهن بہ طرح سان نبوت جي دعویٰ ڪندو تہ اهو ڪافر ۽ اسلام جي دائري مان نڪتل آهي. پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي نازل ٿيڻ وارو ڪتاب يعني قرآن مجيد سڄي انسانيت جي لاءِ الله تعالیٰ جو آخري الهامي ڪتاب آهي. ان کان پوءِ ٻيو ڪو بہ ڪتاب نازل نہ ٿيندو. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اچڻ سان هدايت جو سلسلو پنهنجي اختتام تي پهتو. دين مڪمل ٿي ويو هاڻي نبوت ختم ٿي وئي. قرآن مجيد ۾ ارشاد باري آهي اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وَ رَضِيْتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيْنًا۔ (المائده:3) ترجمو: اڄ مان توهان جي لاءِ توهان جو دين ڪامل ڪري ڇڏيو آهي ۽ پنهنجون نعمتون توهان تي پوريون ڪيم ۽ توهان لاءِ اسلام کي بطور دين پسند ڪيم.

ختم نبوت جي ضرورت: جڏهن دين مڪمل ٿيو ۽ دين اسلام تي الله تعاليٰ جي رضامندي جو واضح اظهار ٿيو، حضوراڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي آخري نبي ۽ رسول هئڻ جو اعلان ٿيو ته هاڻي ڪنهن ٻئي نبي جي ضرورت ئي نه رهي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي آخري نبي هجڻ جي متعلق قرآن مجيد ۾ ارشاد آهي: مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ (سورة الاحزاب:40) ترجمو: حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن توهان مردن منجهان ڪنهن جا به پيءُ نه آهن پر الله جا رسول ۽ نبين جي پُڄاڻي آهن حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو: ترجمو: منهجي امت ۾ (30) ٽيهه اهڙا ڪوڙا ايندا جن مان هر هڪ پنهنجي نبي هجڻ جي دعويٰ ڪندو حالانڪ مان آخري نبي آهيان، مون ڪان پوءِ ٻيو ڪو به نبي ناهي. (ابو داؤد، حديث 4253) ذڪر ڪيل حديث مان واضح آهي ته حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن آخري نبي آهن ۽ هيءَ امت آخري امت آهي. هاڻي ڪو به نبي نه ايندو، جيڪڏهن ڪو به اهڙي قسم جي دعويٰ ڪري ته اهو ڪوڙو آهي.

اهڙي طرح حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي آخري نبي هجڻ تي سموري امت جو اجماع ۽ اتفاق آهي.

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي سلسلہ نبوت جي

ختم ٿيڻ جو سبب: حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي سلسلہ نبوت جي ختم ٿيڻ جو سبب هيءَ آهي:

- حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي اهڙو جامع ۽ هميشه رهڻ وارو ڪتاب نازل ڪيو ويو آهي جنهن جا لفظ ۽ حڪم اڃا تائين محفوظ آهن ۽ قيامت تائين محفوظ رهندا. پاڻ سڳورن

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي ڪامل دين ۽ مڪمل شريعت ڏني وئي. جنهن ۾ اهڙي جامع ۽ اصولي تعليم ڏني وئي آهي جو ان کي سامهون رکي قيامت تائين پيش اچڻ وارن مسئلن جو حل ڪڍي سگهجي ٿو.

- حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کان اڳ وارا سيئي نبي سڳورا پنهنجي پنهنجي قومن، علائقن ۽ قبيلن جي طرف نبي ٿي آيا. انهن جي نبوت وقتي ۽ پنهنجين قومن لاءِ خاص هئي. جڏهن ته پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي نبوت عالمگير ۽ سموري انسانيت جي لاءِ ۽ قيامت تائين اچڻ وارن سيني انسانن جي لاءِ آهي.

ان جي ڪري اسان کي گهرجي ته مسلمان هجڻ جي حيثيت سان حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي ڏسيل ڳالهين تي سچائي سان يقين رکون. پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اطاعت ۽ اتباع ڪريون. رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان بي پناهه محبت ڪندي پنهنجين سيني خواهشن کي حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي حڪمن جي تابع ڪريون. حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو بيحد ادب ۽ احترام ڪريون. پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي عظمت ۽ جلال سبب هميشه تواضع ۽ انڪساري سان رهون. پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي نافرماني ۽ خلاف ورزي کان پاسو ڪريون. حضوراڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي امت (سيني مسلمانن) جا خيرخواه رهون. حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي پيغام کي پنهنجي قول ۽ عمل سان اڳتي

ڦهلايون .

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي	ختم نبوت جي باري ۾ آيت ۽ حديث ياد ڪري ان ڪي چارٽ تي لکي ڪلاس ۾ هڻو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. رسالت ۽ نبوت جي لغوي ۽ اصطلاحي معنيٰ ۽ مفهوم لکو.
2. عقيده رسالت تي تفصيلي مضمون لکو.
3. اطاعت ۽ اتباع رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي تفصيلي نوٽ لکو.
4. ”عقيده ختم نبوت“ جي تشريح ڪريو.
5. دين اسلام ۾ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان محبت جي اهميت ڇا آهي؟

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. نبي ۽ رسول ڪنهن کي چئبو آهي؟
2. رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن آخري رسالت جون خصوصيتون لکو.
3. ختم نبوت بابت قرآن مجيد ۽ حديث اسان جي ڪهڙي رهنمائي ڪن ٿا.
4. ڪامل ايمان جي سڃاڻ ڇا آهي؟

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. نبوت ۽ رسالت هڪ اهڙو منصب آهي جيڪو:

(الف) ڪو بہ انسان محنت ڪري حاصل ڪري سگهي ٿو
(ب) عبادت گذار ماڻهن کي ملندو آهي
(ج) خدمت خلق ڪرڻ وارن انسانن کي ملندو آهي
(د) الله تعالیٰ پنهنجي خاص چونڊيل ٻانهن کي عطا ڪندو آهي.

2. الله تعالیٰ هر قوم جي هدايت ۽ رهبري لاءِ موڪليو آهي:

(الف) ڪتاب
(ب) نبي
(ج) ملائڪ
(د) جن

3. الله تعالیٰ جي طرف کان موڪليل پهريون نبي آهي:

(الف) حضرت آدم عليہ السلام
(ب) حضرت موسیٰ عليہ السلام
(ج) حضرت عيسیٰ عليہ السلام
(د) حضرت ابراهيم عليہ السلام

استادن لاءِ هدايتون

استاد عقيده ختم نبوت کي شاگردن جي دل ۽ دماغ ۾ پڪو ڪرڻ لاءِ موجوده دور جي تقاضائن جي مطابق وڌيڪ ٻڌائين.

(ب) عبادات

1. عبادت جي اهميت ۽ افاديت

سکيا جي حاصلات

* عبادت جو مفهوم بيان ڪري سگهن.
* عبادت جي اهميت ۽ افاديت بيان ڪري سگهن.
* عملي زندگي ۾ عبادت جي اثرن کي بيان ڪري سگهن.

عبادت جي معنىٰ ۽ مفهوم:

عبادت عربي زبان جو لفظ آهي جيڪو "عبد" مان مشتق آهي، عبادت جي لفظي معنىٰ: بندگي، عاجزي، انڪساري، اطاعت ۽ فرمانبرداري آهي. اصطلاح ۾ الله تعالىٰ جي خوشنودي حاصل ڪرڻ جي نيت سان حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اسوه حسنہ جي مطابق زندگي گذارڻ جو نالو "عبادت" آهي. هي عبادت هر ان عمل تي مشتمل آهي جنهن جي ڪرڻ جو حڪم الله تعالىٰ فرمايو آهي يا جنهن جي ڪرڻ جي منع فرمائي آهي. چو تہ ٻانهي جو ڪم مالڪ جي اطاعت ڪرڻ آهي. خاص طور تي جيڪڏهن اهو مالڪ بادشاهن جو بہ بادشاهہ هجي تہ ان جي حڪمن کي پنهنجي لاءِ خوشي جو سبب ۽ باعث مسرت ۽ اطمينان سمجهڻ ئي هڪ ٻانهي جو معراج آهي.

عبادت جي اهميت ۽ افاديت: اسلام ۾ ايمان يا عقيده جي درست هجڻ کان پوءِ عبادت تي زور ڏنو ويو آهي. ۽ عبادتون الله تعالىٰ سان براه راست رابطي، تعلق ۽ ويجهڙائي جي عملي صورت آهن. ارشاد باري تعالىٰ آهي "۽ مان جنن ۽ انسانن کي ان لاءِ پيدا ڪيو آهي تہ منهنجي عبادت ڪن" (الذاريات:56). ٻي جڳهہ تي ارشاد باري آهي "اي انسانو! پنهنجي پروردگار جي عبادت ڪريو جنهن توهان کي ۽ توهان کان پهرين انسانن کي پيدا ڪيو جيئن توهان (ان جي عذاب کان) بچو" (سورة البقره:21) هن آيت ۾ عبادت جو مقصد "تقوىٰ" بيان ٿيل آهي،

جيڪا دل جي پاڪائي، روح جي صفائي ۽ عمل جي اخلاص کان پوءِ جي منزل آهي. هيءَ انسان جي اها قلبي ڪيفيت آهي، جنهن سان نيڪ عملن ڪرڻ جو شوق ۽ براين کان نفرت پيدا ٿيندي آهي. قرآن پاڪ ۾ ارشاد باري آهي قُلْ اِنَّ صَلَاتِیْ وَ نُسُكِیْ وَ مَحْیَایَ وَ مَمَاتِیْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ - (سورة الانعام:162) ترجمو: چؤ تہ منهنجي نماز ۽ منهنجي قرباني ۽ منهنجو جمڻ ۽ منهنجو مرڻ سڀ الله رب العالمين جي لاءِ ئي آهي. هر روز هر نماز ۾ مسلمان هر هر صراط مستقيم (سڌي رستي) جي لاءِ دعا گهرندو آهي. ذڪر ڪيل آيت ۾ صراط مستقيم جو مختصر ۽ جامع خاڪو پيش ڪيو ويو آهي جيڪو اسلامي زندگيءَ جو روح ۽ اسلامي معاشري جي جان آهي. آيت ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ مسلمان جو هر ساهہ، هر قدم ۽ هر ڪم الله تعالیٰ جي لاءِ هوندو آهي، غير الله يا پنهنجي نفس جي خواهش جي لاءِ نہ هوندو آهي ۽ اهو ئي مسلمان جي زندگي جو مقصد ۽ منشا آهي.

عبادت جون تقاضائون: اسان کي الله تعالیٰ جي سمورن حڪمن کي مڃڻ گهرجي، ان تي عمل ڪرڻ گهرجي، جنهن ڳالهہ کي ان حرام ڪيو آهي ان کي ڇڏڻ گهرجي ۽ جن شين کي واجب ۽ فرض قرار ڏنو آهي انهن کي ادا ڪري الله تعالیٰ جي مڪمل اطاعت ڪئي وڃي. زندگي جي هر شعبي کي الله تعالیٰ جي اطاعت جي دائري ۾ آڻڻ گهرجي يعني مڪمل اطاعت ڪئي وڃي. ارشاد باري تعالیٰ آهي. ترجمو: مؤمنو! اسلام ۾ پوري جا پورا داخل ٿي وڃو. (البقره: 208)

انسان جي عملي زندگي تي عبادت جا اثر: اسلام جو نظام عبادت انسان ۾ ٻئي انسان جي لاءِ محبت ۽ همدردي جا جذبا پيدا ڪندو آهي. ان لاءِ هڪ مسلمان ٻين ماڻهن سان محبت ۽ الفت رکندو آهي ۽ انهن سان همدردي ڪندو آهي ۽ انهن کي ڏک سک ۾ ڪم ايندو آهي. اهڙي طرح هي عبادتون صبر ۽ تحمل جو سبق بہ ڏين ٿيون گڏوگڏ الله تعالیٰ جي رضا ۽ اجتماعي مفاد جي لاءِ پنهنجي ذاتي مفاد کي قربان ڪرڻ جو جذبو بہ پيدا ڪن ٿيون.

- عبادتون اسان کي سماج سان گڏجي رهڻ جو سبق ڏين ٿيون. ان لاءِ انسان ٻين انسانن سان گڏجي رهڻ سکندو آهي ۽ معاشره پسند بڻجي ويندو آهي.
- عبادت جي پابندي سستي، ڪاهلپ ۽ وقت کي ضايع ڪرڻ جهڙين برين خصلتن کي ختم ڪري ڇڏي ٿي.
- نماز جي پابندي سان انسان جي اندر وقت جي پابندي، ظاهري ۽باطني طهارت ۽ پاڪيزگي، قائد جي اطاعت ۽ اجتماعيت جون صفتون پيدا ٿين ٿيون ۽ هو برائين ۽ بي حيائين کان رڪجي پوي ٿو.
- روزو انسان ۾ تقويٰ پيدا ڪري ٿو يعني خوف خدا ماڻهوءَ کي نيڪي ۽ برائي ۾ تميز ڪرائي ٿو.
- زڪواة جي ذريعي انسان جي اندر مان مال جي محبت گهٽ ٿئي ٿي ۽ هو پاڻ جهڙن انسانن جي مالي مدد ڪرڻ ۾ خوشي محسوس ڪري ٿو.
- حج عالمي طور تي اجتماعيت جو درس ڏئي ٿو.
- ماڻهن جي ڪم اچڻ، صلہ رحمي ڪرڻ ۽ پنهنجي ماتحت انسانن جي ڪفالت ڪرڻ جهڙن عملن سان پاڻ ۾ ميل جول ۽ تعلقات بهتر ٿين ٿا. عبادت جا اهي اثر مؤمن کي سندن نيت ۽ اخلاص جي بنياد تي حاصل ٿيندا. اهڙي طرح عبادت ۾ نيت جي درستگي ۽ اخلاص ان جي قبوليت جي ڪنجي آهن. پوءِ هر نيڪي مؤمن جي لاءِ عبادت جو درجو رکي ٿي ۽ ان تي قائم رهڻ جي لاءِ بہ تاڪيد ڪيو ويو آهي. ارشاد باري آهي: ترجمو: تہ ان جي عبادت ڪريو ۽ ان جي عبادت تي ثابت قدم رهو. (مريم: 65)
- اهي عبادتون ئي آهن جيڪي انسان جي اصلاح سان گڏوگڏ سماج ۾ پلاين ۽ نيڪين جي رواج آڻڻ جو ذريعو بڻجن ٿيون ۽ مؤمن جي لاءِ دنيوي ۽ آخرت جي سعادت جو سبب بڻجن ٿيون.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. ”عبادت“ تي تفصيلي مضمون لکو.
2. عبادت جا عام زندگي تي اثر لکو.
3. عبادت جي اهميت ۽ افاديت لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. عبادت جي لغوي ۽ شرعي معنىٰ ڇا آهي؟
2. عبادت جون ڪجهه تقاضائون لکو.
3. قُلْ اِنَّ صَلَاتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ جو ترجمو لکو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. الله تعالىٰ انسانن ۽ جنن کي پيدا ڪيو آهي:

(الف) عبادت جي لاءِ (ب) زراعت جي لاءِ
(ج) تجارت جي لاءِ (د) صنعت ۽ حرفت جي لاءِ

2. حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اسوه حسنه جي مطابق زندگي گذارڻ جو نالو آهي:

(الف) معيشت (ب) معاشرت
(ج) عبادت (د) تجارت

3. انسان کي پيدا ڪرڻ جو مقصد آهي:

(الف) زمين کي آباد ڪرڻ (ب) الله جي عبادت ڪرڻ
(ج) تجارت ڪرڻ (د) پوک ڪرڻ

2- جهاد

(تعارف، اهميت ۽ قسم)

سکيا جي حاصلات

* جهاد جو تعارف بيان ڪري سگهن.* جهاد جي فضيلت ۽ اهميت واضح ڪري سگهن. * جهاد جا قسم بيان ڪري سگهن.

جهاد جي معنىٰ ۽ مفهوم:

جهاد عربي زبان جو لفظ آهي جيڪو ”جهد“ مان ورتل آهي، ان جي لغوي معنىٰ آهي: محنت، جدوجهد، گهڻي ڪوشش ۽ جستجو ڪرڻ.

شرعي اصطلاح: الله عزوجل جي رضا خاطر هر اها جدوجهد ۽ ڪوشش جيڪا الله پاڪ جي دين جي سر بلندي، حفاظت، ملڪ ۽ ملت جي تحفظ ۽ دفاع جي لاءِ هجي. هر اها ڪوشش ۽ جدوجهد بہ جيڪا معاشري جي اصلاح جي خاطر نيڪي ۽ ڀلائي جي رائج ڪرڻ ۽ برايون توڙي خرابين کي ختم ڪرڻ لاءِ هجي.

جهاد جي فضيلت ۽ اهميت: اسلام جهاد کي وڏي فضيلت ۽اهميت ڏني آهي، جو تہ دنيا ۾ ڦهليل فساد، ظلم ۽ هر قسم جي برائي جيڪا معاشري جي اندر فتنہ ۽ فساد جو سبب بڻجي ٿي. ان سڀ کي ختم ڪري دنيا ۾ امن ۽ سلامتي جي فضا قائم ڪرڻ ۽ انساني حقن جو تحفظ ڪرڻ صرف ۽ صرف جهاد جي ذريعي ئي ممڪن آهي. ارشاد باري آهي: وَّجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ- (التوبة: 41) ترجمو: ۽ الله جي راهہ ۾ جهاد ڪريو، پنهنجي مال ۽ پنهنجي جانين سان، اهو بهتر آهي توهان جي حق ۾ جيڪڏهن توهان علم رکو ٿا.

جهاد جي حوالي سان رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ

جن فرمايو آهي: جيڪو شخص اهڙي حال ۾ فوت ٿيو هجي جو ان پنهنجي زندگي ۾ عملي طور تي نہ جهاد ڪيو ۽ نہ ئي جهاد جي خواهش ڪئي تہ ان نفاق جي درجي تي وفات ڪئي. (صحيح مسلم:1910)

جهاد جا قسم ۽ ان جون عملي صورتون:

1. **نفساني خواهشن جي خلاف جهاد:** انسان کي الله تعالیٰ جي اطاعت ۽ عبادت کان جيڪا اندروني قوت روڪي ٿي، اهو ان جو نفس اماره آهي. جيڪو انسان کي گناهن، برائين ۽ نافرمانين جي لاءِ اڀاريندو آهي، جنهن ۾ خود پسندي، بغض گلا غيبت، ڪوڙ ۽ بدڪلامي ۽ ٻين نفساني خواهشن جو مسلط ٿيڻ جيڪي انسان جي عملن ۽ ڪردار کي بگاڙي سگهن ٿيون.

ان نفس اماره کي ضابطي ۾ رکڻ جهاد جي زمري ۾ اچي ٿو. قرآن مجيد ۾ ارشاد باري آهي. ترجمو: ۽ جيڪو پنهنجي رب جي سامهون بيهڻ کان ڊڄي ٿو ۽ پنهنجي نفس جي خواهش کان پاڻ کي روڪي ٿو تہ ان لاءِ هميشہ رهڻ واري جڳهہ جنت آهي.

(سورة النازعات:40)

نبي اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ان شخص کي جيڪو پنهنجي نفس کي قابو ڪري ٿو مجاهد قرار ڏنو آهي. فرمايائون: ”المجاهد من جاهد نفسه“ مجاهد اهو آهي جيڪو پنهنجي نفس سان جهاد ڪري. (سنن ترمذي:1621) ڪجهہ روايتن ۾ نفس سان جهاد ڪرڻ کي جهاد اڪبر چيو ويو آهي.

2. **برائين کي ختم ڪرڻ لاءِ جهاد:** ڪنهن بہ معاشري ۾ جڏهن انفرادي برائيون عام ٿي وينديون آهن. تہ اڳتي هلي اجتماعي فساد جي صورت وٺي وينديون آهن. انهن سڀني برائين کي اسلام منڪرات جو نالو ڏنو آهي.

جيئن تہ اسلامي معاشرو گڏيل خير ۽ ڪاميابيءَ جي اصولن تي قائم آهي. تنهن ڪري هر اهو عمل جيڪو معاشري ۾ بگاڙ پيدا

ڪري اسلام نہ صرف ان کي رد ڪري ٿو بلڪ مؤمنن کي ان جي مٽائڻ جو حڪم ڏئي ٿو. اسلام هن معاملي ۾ رهنمائي ڪئي آهي تہ جيئن معاشرتي نظم هر صورت ۾ پرامن ۽ منظم رهي. جيڪو گڏيل همدردي جي خيالن جي عام ڪرڻ جي ذريعي ممڪن آهي ۽ انهن عملن جي نشاندهي بہ ڪئي آهي جيڪي منڪرات جي ضمن ۾ اچن ٿا. معاشرتي منڪرات ۾ ظلم ۽ زيادتي، چوري، ڦر مار، زباني ۽ قومي فخر جي بنيادن تي رويا، ڪوڙيون شاهديون، ڏاڍائي ۽ رشوت، ملاوٽ، ماپ تور ۾ ڪوٽ، فاسد رسمون، حقدار جي حق تلفي ۽ ٻيون برايون وغيره شامل آهن.

اسلام ۾ معاشري جي هر فرد جي ذميواري آهي تہ منڪرات کان پاڻ بچي ۽ ٻين کي بہ بچائڻ جي ڪوشش ڪري. هي ڪوشش انفرادي بہ آهي ۽ اجتماعي بہ آهي.

منڪرات کي ختم ڪرڻ ۽ معاشري جي اصلاح لاءِ قرآن مجيد مختلف طريقا ذڪر ڪيا آهن. ڪٿي امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر. ڪٿي دعوت ۽ تبليغ ۽ ڪٿي حق ۽ صبر جي وصيت جو نالو ڏنو ويو آهي. امت جي هر فرد کي پنهنجي طاقت ۽ وس جي مطابق هي ذميواري سرانجام ڏيڻي آهي. رسول ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو ارشاد مبارڪ آهي. "مَنْ رَّاٰى مِنْكُمْ مُّنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهٖ وَاِنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهٖ وَ اِنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهٖ۔" (صحيح مسلم:49) توهان منجهان جيڪو شخص برائي کي ڏسي تہ ان کي گهرجي تہ ان کي پنهنجي هٿ سان ختم ڪري جيڪڏهن هٿ سان ختم نہ ٿو ڪري سگهي تہ پوءِ زبان سان ۽ جيڪڏهن زبان سان بہ نہ ٿو ڪري سگهي تہ پنهنجي دل ۾ ئي ان کي برو سمجهي.

عالمن ان حديث جي تشريح ۾ لکيو آهي تہ منڪرات کي قوت ۽ طاقت سان ختم ڪرڻ حڪومت جي ذميواري آهي. زبان ۽ قلم سان عالمن، اهل قلم جي ذميواري آهي، ۽ امت جي هر فرد جي ذميواري

آهي تہ برائي کي برو سمجهن ۽ ان کان پاسو ڪن.

اهڙي طرح اسلام ان ڳالھ جو بہ تاڪيد ڪيو آهي تہ مومن خود بہ حق تي قائم رهي. حق ڳالھ ڪري ۽ ٻين کي بہ حق تي قائم رهڻ تي آماده ڪري. ۽ حق جي سر بلندي جي لاءِ ڪوشش ڪندو رهي. ان عمل کي افضل الجهاد چئبو آهي.

رسول ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي:

اَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ (سنن ابي داؤد: 4344) ظالم حاڪمن جي سامهون حق جو لفظ چوڻ افضل جهاد آهي.

جهاد بالسيف/ مسلح جهاد (قتال):

جهاد بالسيف يعني تلوار سان جهاد: ان مان مراد هي آهي تہ جيڪڏهن ڪا دشمن قوت ڪنهن اسلامي ملڪ تي حملو ڪري تہ ان ملڪ تي پنهنجي سرحدن ۽ شهرين جي دين، امان، جان ۽ مال، عزت ۽ آبرو جي حفاظت جي لاءِ قتال ڪرڻ فرض آهي.

مسلح جهاد جي فرضيت: حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جڏهن رياست مديني جو بنياد رکيو تہ مڪي جي ڪافرن ۽ ٻين اسلام جي دشمنن جي ڪاوڙ ڪروڌ وڌي ويو. ۽ اهي هن نئين رياست کي مڪمل طور ختم ڪرڻ جي لاءِ سرگرم ٿي ويا ۽ طرح طرح جا منصوبا ناهڻ لڳا، جنهن جي نتيجي ۾ اسلامي رياست جي وجود ۽ مسلمانن جي جان، مال ۽ عزت کي شديد خطرو لاحق ٿيو. تڏهن الله تعالىٰ دفاع جي لاءِ مسلمانن کي انهن ڪافرن سان مسلح جهاد ڪرڻ جي اجازت ڏني. ارشاد باري تعالىٰ آهي تہ: ترجمو: جن مسلمانن سان لڙائي ڪئي وڃي ٿي انهن کي اجازت آهي تہ اهي بہ وڙهن. ڇو تہ انهن تي ظلم ٿي رهيو آهي. ۽ الله تعالىٰ انهن جي مدد ڪندو ۽ يقيناً انهن جي مدد تي قادر آهي. (الحج:39) سورة الحج جي هي آيت قتال جي فرضيت جي حوالي سان پهرين ۽ ابتدائي آيت آهي. ان وقت جيئن تہ اسلامي رياست جو فوجي نظام نہ هئو تنهنڪري سيني عاقل ۽ بالغ

مردن مؤمنن تي قتال يعني جهاد ”فرض عين“ هيو.

جهاد بالسيف جي فرضيت جا سبب:

الف: ڪافرن جي دشمني ۽ انهن جا پُرخطر ارادا: مڪ مڪرمه ۾ جيڪو به اسلام قبول ڪندو هئو ته اسلام جي دشمنن طرفان ان تي ظلم ۽ ڏاڍ ڪيو ويندو هو ڪيس سخت اذيتون ڏنيون وينديون هيون. جنهن جو بنيادي سبب ”ڪلمة الحق“ لااله الا الله محمد رسول الله جو اقرار هيو. ان ڪلمة الحق کي ڪافر پنهنجي عقيدي جي برخلاف سمجهندا هئا. ڪنهن به صورت ۾ هن ڪلمة الحق کي برداشت ڪرڻ جي لاءِ تيار نه هئا، تنهن ڪري مسلمانن جي لاءِ مڪي جي زمين تنگ ڪئي وئي. ۽ مسلمانن کي مديني جي طرف هجرت ڪرڻ تي مجبور ڪيو ويو.

الله جل شانه فرمائي ٿو ترجمو: هي اهي ماڻهو آهن جيڪي پنهنجي گهرن مان ناحق ڪڍيا ويا آهن. ها هي چون ٿا ته اسان جو پروردگار الله آهي. (الحج: 40)

مڪي جي ڪافرن جي مسلمانن سان شديد مخالفت ۽ دشمني جو اندازو هن آيت مان به بخوبي لڳائي سگهجي ٿو. ترجمو: ۽ هي ماڻهو (ڪافر) هميشه توهان سان وڙهندا رهندا. ايستائين جو چاهن ته توهان کي توهان جي دين کان ڦيري ڇڏن. (البقرة: 217)

(ب): اسلامي رياست جي وجود کي خطرو: ڪافر جنهن ڪلمة الحق کي مڪي ۾ برداشت نه پيا ڪن، ان ڪلمة الحق تي مديني ۾ هڪ رياست جو بنياد رکيو ويو ته ڪافرن کي هي انديشو وڌي ويو ته اسلام جي طاقت انهن جي لاءِ هڪ مستقل خطرو بڻجي ويندي ۽ انهن جون ننڍون ڦٽي پيون. ۽ انهن مخالفت لاءِ ڪوششون وڌائي ڇڏيون. ۽ ان اسلامي رياست کي ختم ڪرڻ لاءِ جنگ جو منصوبو ناهڻ لڳا. تڏهن الله تعالي مسلمانن کي پنهنجي دفاع جي لاءِ هي حڪم جاري فرمايا. ترجمو: ۽ جيڪي ماڻهو توهان سان لڙائي ڪن ٿا، توهان به الله پاڪ جي رستي ۾ انهن سان لڙائي ڪريو پر زيادتي نه ڪريو ڇو جو الله تعالیٰ زيادتي

ڪرڻ وارن کي پسند نہ ٿو ڪري. (البقرة:190)

زيادتي نہ ڪرڻ مان مراد هي آهي تہ قوت جو استعمال اتي ڪريو جتي ٻيو ڪو چارو نہ هجي ۽ ان حد تائين ڪريو جيتري ان جي ضرورت آهي.

مسلح جهاد جا مقصد:

قرآن ڪريم اسلامي رياست جي دفاع ۽ تحفظ کان علاوه اسلحي سان جهاد ڪرڻ جا ڪجھ مقصد بہ ٻڌايا آهن مثلاً:

الف: عهد شڪني جي سزا: اسلام معاهدن جي پابندي جي لاءِ تمام گهڻو تاڪيد ڪيو آهي، ارشاد باري تعالىٰ آهي: "۽ جڏهن الله سان پڪو وعدو ڪريو تہ ان کي پورو ڪريو ۽ جڏهن پڪا قسم کڻو تہ انهن کي نہ ٽوڙيو ڇو جو توهان الله کي پنهنجو ضامن مقرر ڪري چڪا آهيو ۽ جيڪو ڪجھ توهان ڪيو ٿا الله ان کي ڄاڻي ٿو. (النحل:91)

اسلام ان قوم سان لڙائي ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي جيڪا اسلامي حڪومت سان جنگ نہ ڪرڻ جو معاهدو ڪري پوءِ ان معاهدي جي پويان جنگي ارادا رکي. قرآن ڪريم رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ جن کي مخاطب ٿي فرمايو آهي: "جن ماڻهن سان توهان (صلح) جو عهد ڪيو آهي، پوءِ اهي بار بار پنهنجي واعدي کي ٽوڙين ٿا. ۽ الله کان نہ ٿا ڊڄن. جيڪڏهن توهان انهن کي جنگ ۾ ڏسو تہ انهن کي اهڙي سيکت ڏيو جو جيڪي ماڻهو انهن جي پويان هجن انهن کي (ان مان) عبرت حاصل ٿئي. ۽ جيڪڏهن توهان کي ڪنهن قوم مان دغابازي جو خوف هجي تہ (انهن جو عهد) انهن جي ئي طرف اڇلي برابري وارو جواب ڏيو. ڪو بہ شڪ ناهي تہ الله دغابازن کي پسند ناهي ڪندو. (الانفال: 56 کان 58)

جيتوڻيڪ هنن آيتن جو شان نزول خاص موقعي جي مناسبت سان آهي، پر ان جو حڪم عام آهي. يعني اسلام ۾ بد عهد قوم سان ڪنهن قسم جي رعايت نہ آهي. ۽ جيڪا قوم معاهدو ڪرڻ کان پوءِ ان

کي توڙي لڙائيءَ لاءِ ڪوشان هجي ته اسلام اسلامي حڪومت کي انهن سان لڙڻ ۽ مقابلي ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي.

(ب) احترام انسانيت ۽ مظلومن جي مدد: اسلام انساني عزت جو تمام وڏو پيغام رکي ٿو. ان پيغام ۾ انسانيت جي لاءِ جيڪي اصول رکيا ويا آهن، انهن ۾ مظلومن جي حمايت ۽ مدد ڪرڻ ۽ انهن کي ظالمن جي ظلم کان ڇوٽڪارو ڏيارڻ اسلامي حڪومت جي لاءِ لازم قرار ڏنو ويو آهي.

سورة النساء ۾ الله تعالیٰ جو فرمان آهي. ترجمو: ۽ توهان کي ڇا ٿيو آهي جو الله جي رستي ۾ انهن بي وَسِ مردن، عورتن ۽ ٻچن جي خاطر نه ٿا وڙهو جيڪي دعائون ڪندا رهن ٿا ته اي پروردگار! اسان کي هتان ڪڍي ڪٿي ٻي جڳهه موڪل ۽ پنهنجي طرف کان انهن کي اسان جو مددگار مقرر فرماءِ. (النساء:75)

ڪٿي جو هن آيت جو اشارو انهن مظلوم مردن، عورتن ۽ ٻچن جي طرف آهي جيڪي مڪي ۾ رهجي ويا هئا ۽ هجرت نه ڪري سگهيا هئا ۽ انهن کي ڪافرن جي طرفان تڪليفون ۽ اذيتون ڏنيون ويون. انهن جو جيئڻ حرام ڪري ڇڏيو هون. پر ان ۾ اسلامي جنگ جو هڪ اعلیٰ اصول بيان ڪيو ويو آهي، ته دنيا جي ڪنهن به حصي ۾ انسانن جا حق پائمال ڪيا وڃن ۽ انهن جي لاءِ اتان جي زمين تنگ ڪئي وڃي، خواهه انهن جو ڪنهن به مذهب يا قوم سان تعلق هجي ته اسلامي حڪومت جو فرض بڻجي ٿو ته جيترو ممڪن ٿي سگهي انهن مظلومن جي مدد ڪري انهن کي ظلم کان نجات ڏياري.

(ج) فتني ۽ فساد جو خاتمو: اسلامي تعليمات جي بنيادي مقصدن ۾ امن بحال ڪرڻ، محبت ۽ رواداري کي عام ڪرڻ ۽ ظلم ۽ فتني فسادکي ختم ڪرڻ آهي.

دنيا ۾ جتي به ڪو گروهه ملڪ گيري لاءِ، يا پنهنجي مذموم مقصدن جي لاءِ ڪمزورن تي چڙهائي ، ظلم ۽ زيادتي يا فتني ۽ فساد

ذريعي خلقِ خدا جي امن ۽ سڪون ڪي خطري ۾ وجهي تہ ان قسم جي فتنہ سازي، ظلم ۽ جبر کان عوام کي بچائڻ لاءِ قرآن مجيد اسلامي رياست کي جنگ ڪرڻ جو تاڪيد ڪيو آهي. ارشاد باري تعالىٰ آهي ترجمو: ۽ انهن سان اهڙي قوت سان لڙندو رهجان جيستائين فساد ختم ٿي وڃي ۽ (ملڪ ۾) الله پاڪ جو دين ئي هجي ۽ جيڪڏهن اهي فساد کان پري ٿي وڃن تہ ظالمن کان سواءِ ڪنهن تي بہ زيادتي نہ ڪرڻ گهرجي.

هن آيت ۾ اسلامي جنگ جو مقصد، زمين تي فتني ۽ فساد کي ختم ڪرڻ ۽ دنيا ۾ امن جي فضا قائم ڪرڻ آهي.

مسلح جهاد جا شرط: اسلام مسلح جهاد جي لاءِ ڪجهہ شرط رکيا آهن. جن کي ڏيان ۾ رکي جهاد ڪرڻ گهرجي:

(الف) اعلاء ڪلمة الله (الله پاڪ جي دين جي سر بلندي): مسلح جهاد جو پهريون شرط هي آهي تہ اهو صرف الله پاڪ جي دين جي سربلندي جي لاءِ هجي.

(ب): اسلامي رياست جي طرفان اعلان: مسلح جهاد جو ٻيون شرط هي آهي تہ قتال جو اعلان رياست جي طرفان هجي. اسلام ۾ قتال جي اعلان جي مجاز صرف ۽ صرف رياست آهي. ڪنهن فرد يا جماعت جي اعلان يا فتوىٰ (جنگ جي لاءِ) جي شرعي حيثيت نہ آهي. بلڪ ان قسم جي فتوىٰ يا اعلان ”فساد في الارض“ جي زمري ۾ اچي ٿو.

(ج): مناسب فوجي طاقت ميسر هجي: مسلح جهاد لاءِ هي بہ شرط آهي تہ مخالف قوت سان وڙهڻ جي لاءِ اسلامي حڪومت وٽ مناسب طاقت ۽ قوت ميسر هجي. قرآن مجيد اسلامي رياست کي مضبوط رکڻ جي لاءِ تاڪيد ڪيو آهي. فرمايائين ترجمو: ۽ جيترو ٿي سگهي (قوت جي) زور سان ۽ گهوڙن کي تياررکڻ سان انهن جي مقابلي لاءِ تيار رهو تہ جيئن ان ذريعي اوهان هيبت طاري ڪريو الله پاڪ جي دشمنن ۽ توهان جي دشمنن ۽ ان کانسواءِ ٻين ماڻهن تي جن کي اوهان نہ ٿا ڄاڻو ۽ الله پاڪ

جاڻي ٿو. ۽ توهان جيڪو ڪجهه به الله پاڪ جي راهه ۾ خرچ ڪندؤ ان جو ثواب توهان کي پورو جو پورو ڏنو ويندو ۽ توهان کي ذري برابر به نقصان نه ڏنو ويندو.

هن آيت جو مطلب هي آهي ته مسلمانو! توهان وٽ جنگ جو جوڳو سامان ۽ هڪ مستقل فوج هر وقت تيار هجڻ گهرجي ته جيئن ضرورت وقت فوراً ڪاروائي ڪري سگهو ۽ دشمنن جو ڀرپور مقابلو ڪري سگهو.

(د): لڙائيءَ ۾ جاهليت وارا طريقا استعمال نه ڪيا وڃن: لڙائي جي وقت صرف انهن سان لڙجي جيڪي مقابلي ۾ هٿيارن سان هجن ۽ وڙهڻ ڪوشش ڪندا رهن. عورتن، ٻارن، پوڙهن، زخمين ۽ عام شهرين تي هٿ کڻڻ نه گهرجي. دشمن جي مقتولين کي مثلو نه ڪيو وڃي. پوکن، فصلن، گهرن ۽ چوپاين کي خوامخواهه برباد نه ڪيو وڃي.

جهاد ۽ قتال ۾ فرق: جهاد جي معنىٰ آهي ڪنهن مقصد جي حصول جي لاءِ پنهنجي پوري ڪوشش ڪرڻ، جهاد جنگ جي هم معنىٰ نه آهي. جنگ جي لاءِ قتال جو لفظ استعمال ٿيندو آهي. جڏهن ته جهاد ان کان وسيع معنىٰ رکي ٿو، ان ۾ هر قسم جي جدوجهد شامل آهي.

جهاد في سبيل الله هي آهي ته سڀ ڪجهه صرف الله پاڪ جي رضا ڪاڻ ڪيو وڃي ته جيئن الله پاڪ جو دين ان جي زمين تي قائم ٿئي.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:
1. جهاد جي فضيلت ۽ اهميت بيان ڪريو.
2. جهاد جا قسم بيان ڪريو.
3. جهاد جا شرط لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:
1. جهاد جي معنىٰ ۽ مفهوم ڇا آهي؟
2. جهاد جا مقصد بيان ڪريو؟

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. جهاد جا قسم آهن:

(الف) 3 (ب) 4
(ج) 5 (د) 6

2. جهاد بالسيف جو مطلب آهي جهاد ڪرڻ:

(الف) دل سان (ب) زبان سان
(ج) اسلحي سان (د) قلم سان

3. بعض روايتن ۾ نفس سان جهاد ڪرڻ کي چيو ويو آهي:

(الف) جهاد اصغر (ب) جهاد اڪبر
(ج) جهاد اوسط (د) جهاد اعظم

1. بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ

سکيا جي حاصلات

* بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کان اڳ عرب جا حالات بيان ڪري سگھن. * بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جو مفهوم بيان ڪري سگھن. * بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جا آثار ۽ مقصد بيان ڪري سگھن.

بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کان اڳ عرب جا حالات:

مڪه مڪرمه: مڪه مڪرمه عربستان جو وڏو شهر ۽ قريش جو روحاني ۽ سماجي مرڪز بڻجي چڪو هئو. پنهنجي واپاري سرگرمين، تمدن، معيشت ۽ ترقيءَ سبب يمن جي مشهور شهر صنعاء جي برابر ٿي چڪو هئو. قريش جا واپاري قافلا سال ۾ ٻه دفعا شام ۽ يمن جو سفر ڪندا هئا. جنهن جي ڪري مڪي جا رهاڪو زندگيءَ جي هر سهولت سان مالا مال هئا. پنجين صدي عيسويءَ جي دوران مڪي جي سردار قُصَي بن ڪِلاب (جيڪو حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو پنجين پيڙهيءَ ۾ ڏاڏو آهي) مڪي جو انتظامي ڍانچو ٺاهيو هو. جيڪو اجان تائين برقرار هئو. جنهن جو بنياد اتحاد، اجتماعي تعاون، عام مفاهمت ۽ انتظامي معاملن جي گڏيل ورڇ تي رکيل هئو. تنهن ڪري جنگي معاملات، واپار ۽ ٻين سماجي معاملن جي حل لاءِ ”دارالندوه“ نالي مشورن جي مجلس قائم ٿي.

مڪي شهر جي بهتر انتظام، معاشي ۽ واپاري سرگرمين ۽ سڌريل سماجي نظام جي سبب ان جا گهڻائي خاندان تمام وڏا مالدار ۽ سرمائيدار ٿي چڪا هئا. انهن مان ڪجھ اهڙا ماڻهو به هئا جيڪي

صدقو ۽ خيرات ڏيندڙ، محتاجن ۽ مسڪينن جي مدد ڪندڙ هئا. پر ڪجهه اهڙا ماڻهو بہ هئا جن جو وياج ۽ ناجائز ذريعن وارو ڪاروبار هئو، اهي عياش، ضدي ۽ ڪمزور طبقي جي لاءِ سخت دل هئا. انهن کي مال ۽ اولاد تي غرور هئو، اهي ٻين کي حقير سمجهندا هئا. اهي سماجي براين مثلاً: شراب خوري، ظلم، بدڪاري، فحاشي، آمدني جي ناجائز ذريعن (ڌاڙي، ڦر، چوري، جوا) کي برو نہ سمجهندا هئا. پاڙيسرين کي تڪليف ڏيڻ، صلہ رحميءَ جو خيال نہ رکڻ، ناحق قتل ڪرڻ انهن جو شغل هئو. اهڙن غير انساني روين جي ڪري هو سخت دل، خشڪ مزاج ۽ بي رحم ٿي چڪا هئا. حجاز جي ٻين حصن ۾ بہ بدانتظامي ۽ ڇڙواڳي جي سبب ماڻهو سرڪش ٿي چڪا هئا. پنهنجن ئي ماڻهن سان وڙهڻ، جهيڙو ڪرڻ، مارڻ انهن وٽ جرأت ۽ فخر سمجهيو ويندو هئو، پنهنجي ئي نياڻين کي زنده دفن ڪرڻ تي بہ فخر ڪيو ويندو هئو.

جهالت عام هجڻ سبب بت پرستي، انهن جي مذهبي نشاني بڻجي چڪي هئي. صرف ڪعبة الله جي اندر ئي ٽي سو سٺ بت رکيل هئا، جڏهن پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو دنيا ۾ اچڻ ٿيو تہ دنيا جو هيءُ حال هيو جو ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (الروم: 41) خشڪي ۽ پاڻيءَ ۾ فساد پيدا ٿي پيو هو (دنيا جي مذهبن ۽ تهذيبن جي عقيدن ۽عملن ۾ خرابيون پيدا ٿي چڪيون هيون)

بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جو مفهوم: حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي عمر مبارڪ چاليهن سالن تائين پهچي چڪي هئي ۽ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن رمضان جي مهيني ۾ معمول مطابق غار حرا جي اڪيلائپ ۾ عبادت ۾ مشغول هئا تہ هڪ ڏينهن جبرائيل عليه السلام الله تعالىٰ جي حڪم سان پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن وٽ آيا ۽ نبوت جي نور جي جيڪا روشني پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي

سيني ۾ مخفي هئي، انهيءَ کي الله تعالىٰ جي وحي جي هنن لفظن سان روشن ڪري پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي نبوت ۽ رسالت سان نوازيو. ۽ قرآن مجيد جون هي آيتون پڙهيون. اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِیْ خَلَقَ ۚ﴿۱﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۚ﴿۲﴾ اِقْرَاْ وَ رَبُّكَ الْاَكْرَمُ ۙ﴿۳﴾ الَّذِیْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۙ﴿۴﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ ؕ﴿۵﴾ **(العلق: 1-5)** ترجمو: (اي پيغمبر! تون پنهنجي پالڻهار جي نالي سان پڙهه جنهن پيدا ڪيو آهي (1). انسان کي رت جي دڳ مان پيدا ڪيائين (2). پڙهه تنهنجو پالڻهار وڏو سخي آهي (3). جنهن قلم سان سيکاريو (4). انسان کي اهو ڪجهه سيکاريائين جنهن کي هو نه ڄاڻندو هئو (5). هي آيتون پهرئين قرآني وحي جي حيثيت سان محمد رسول الله بن عبدالله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي نبوت جي شرف سان نوازيو ويو. جن جي نبوت آخري نبوت ۽جن جي رسالت آخري رسالت آهي. ان سان نبوت جو آغاز ۽ وحي جي شروعات ٿي.

بعثت نبويءَ جا آثار: اعلان نبوت کان پوءِ جيڪڏهن ڪو عادت جي خلاف واقعو ڪنهن پيغمبر جي هٿ تي ظاهر ٿئي ته انهيءَ کي ”معجزو“ چيو وڃي ٿو. جنهن جو مطلب آهي ته اهڙو غير معمولي واقعو جيڪو عام طريقي ۽ طرز سان ظاهر نه ٿئي ۽ ڪنهن نبيءَ جي بعثت جي طرف اشارو ڪري ته اهو ”نبوت جي نشانين“ ۾ شمار ٿئي ٿو.

بعثت کان ڇهه سال پهريان نبي اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي هڪ روشني ۽ چمڪ نظر اچڻ لڳي جنهن کي ڏسي پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بيحد خوش ٿيندا هئا. انهيءَ چمڪ ۽ روشنيءَ ۾ ڪنهن قسم جو آواز نه هوندو هئو.

هي الله تعالىٰ جو قانون آهي ته جڏهن به ڪنهن پيغمبر تي وحيءَ جي شروعات ٿيندي آهي ته سڀ کان پهريان ڪيس سچا خواب ڏيکاريا ويندا آهن. بخاري شريف ۾ ام المؤمنين حضرت عائشه رضي

الله عنها کان روايت آهي تہ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي وحيءَ جي شروعات سچن خوابن سان ٿي جو پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن رات جو جيڪي خواب ڏسندا هئا، اهي صبح جي روشنيءَ وانگر سچا ٿيندا هئا.

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جڏهن بہ مڪي مڪرمه جي رستن کان لنگهندا هئا تہ پٿرن ۽ وڻن مان آواز ايندو هو: "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَارَسُوْلَ اللهِ" (اي الله جا رسول! اوهان تي سلام هجي) ۽ جڏهن پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ساڄي ۽ کاٻي پاسي ڏسندا هئا تہ اتي پٿرن ۽ وڻن کان سواءِ ڪجهہ بہ نہ هوندو هئو. پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمائن ٿا تہ "آئون مڪي ۾ هڪڙي پٿر کي سڃاڻان ٿو جيڪو بعثت کان پهريان مون کي سلام ڪندو هئو. (صحيح مسلم: 2277)

بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جا مقصد: تعليم ۽ تدريس: قرآن ڪريم جي پهرئين وحيءَ جي اندر "پڙهڻ" ۽ "قلم" جو ذڪر موجود آهي، پوءِ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي بعثت جي وقت الله تعالىٰ هنن چار نڪتن کي محور ۽ مرڪز قرار ڏنو. 1. الله تعالىٰ جون آيتون انهن کي پڙهي ٻڌائڻ. 2. انهن انسانن کي پاڪ ڪرڻ. 3. انهن کي ڪتاب جي تعليم ڏيڻ، 4. حڪمت جون ڳالهيون سيکارڻ. (الجمعة:2) يعني پاڻ سڳورا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ آيتون پڙهي ٻڌائڻ وارا مبلغ، آيتن جي تعليم ڏين وارا معلم، آيتن جي سمجهائڻ وارا هادي ۽ آيتن تي عمل ڪرڻ وارا مصلح هئا.

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

شاگردن ۽ شاگردياڻين کي سبق جو پس منظر ذهن نشين ڪرائڻ لاءِ حجاز مقدس جا قديم نقشا گهرايا وڃن، انهن ۾ بعثت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ متعلق جڳهن جي نشاندهي ڪري انهن لاءِ انتر نيٽ جي مدد ورتي وڃي.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. بعثت نبوي تي مضمون لکو.
2. بعثت نبوي کان اڳ عرب جا حالات بيان ڪريو.
3. بعثت نبوي جا آثار بيان ڪريو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. سڀ کان پهرين وحي واري آيت جو ترجمو لکو.
2. بعثت نبوي جو مفهوم بيان ڪريو.
3. بعثت نبوي جا چند مقصد بيان ڪريو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. مڪي جا قريش سال ۾ ٻه دفعا جن ملڪن ڏانهن سفر ڪندا هئا اهي هئا:

(الف) ايران، چين (ب) عراق، مصر

(ج) شام، يمن (د) حبش، يمن

2. مڪي وارن جي مشاورتي مجلس جو نالو هئو:

(الف) دارالندوه (ب) دارالهجره

(ج) خانہ ڪعبه (د) صفه

3. سڀ کان پهرئين سورة نازل ٿي:

(الف) القلم (ب) المدثر

(ج) المزمل (د) العلق

4. پهرئين وحي ڪهڙي مهيني ۾ نازل ٿي:

(الف) محرم الحرام (ب) رمضان المبارڪ

(ج) ربيع الاول (د) شعبان المعظم

2. دعوت ۽ تبليغ

سکيا جي حاصلات

* دعوت ۽ تبليغ جي معنىٰ ۽ مفهوم بيان ڪري سگهن. * دعوت ۽ تبليغ جا مقصد ۽ اثرات بيان ڪري سگهن. * دعوت ۽ تبليغ جا مرحلا بيان ڪري سگهن.

دعوت ۽ تبليغ جو مفهوم:

عربي زبان ۾ ”دعوت“ جي لغوي معنىٰ: سڏڻ ۽ پڪارڻ آهي. جڏهن تہ ”تبليغ“ جي معنىٰ ”پهچائڻ“ آهي. ديني اصطلاح ۾ ماڻهن کي اسلام جي طرف سڏڻ، سٺين ڳالهين ۽ ديني تعليم جي طرف سڏڻ کي ”دعوت دين“ ۽ ان جي ڳالهين کي خير خواهيءَ جي جذبي سان بين ماڻهن، قومن ۽ ملڪن تائين پوري طرح سان پهچائڻ جو نالو ”تبليغ“ آهي. ارشاد باري تعاليٰ آهي: وَ مَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَآ اِلَى اللّٰهِ وَ عَمِلَ صَالِحًا۔ (فصلت:33) ترجمو: ۽ ان شخص کان وڌيڪ ڀلو ڪير ٿي سگهي ٿو، جيڪو الله جي طرف سڏي ۽ نيڪ عمل ڪري.

دعوت ۽ تبليغ جا مقصد: دعوتۦ تبليغ جي بنيادي مقصدن مان ڪجهہ هن ريت آهن: ماڻهن تائين الله تعالىٰ جو پيغام پهچايو وڃي. الله تعالىٰ کي هڪ الله ۽ رب مڃيو وڃي، الله تعالىٰ جي ذات، صفات، اختيارات ۽ حقوق ۾ ڪنهن کي شريڪ نہ ڪيو وڃي، اسلام کي حق جو دين سمجهي الله تعالىٰ جي سامهون پنهنجو پاڻ کي جوابدار سمجهيو وڃي، الله تعالىٰ جي پيغمبرن تي ايمان آڻي انهن جي پيروي ۽ تابعداري ڪئي وڃي. حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ خَاتَمُ النَّبِيّٖنَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي آخري نبي سمجهي سندن سيرت تي عمل ڪندي نيڪيءَ کي فروغ ڏنو وڃي ۽ برائين کي ختم ڪرڻ جي ترغيب ڏني وڃي.

حضور ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي مڪي زندگي ۾ دعوت ۽ تبليغ جا ٽي مرحلا آهن:

پهريون مرحلو خفيہ تبليغ: بعثت کان پوءِ ٽن سالن جو عرصو اهو آهي، جيڪو حضور ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن وڏي خاموشي ۽ رازداري سان توحيد جي تبليغ ۾ گذاريو. ان خاموش ۽ حڪيمانہ دعوت ۽ تبليغ واري انداز جو نتيجو اهو نڪتو جو سڀ کان پهريائين مردن ۾ حضرت ابوبڪر رضي الله عنه، عورتن ۾ حضرت خديجه رضي الله عنها، غلامن ۾ زيد بن حارث رضي الله عنه ۽ ٻارن ۾ حضرت علي رضي الله عنه جن اسلام قبوليو. ان وقت حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن دعوت ۽ تبليغ جي ڪم کي وقت ۽ حالات جي تقاضا تحت خفيہ رکيو، تنهن ڪري شروعات ۾ گهرياتين ۽ پروسي وارن دوستن تي محنت ڪئي وئي، آهستي آهستي ماڻهو اسلام ۾ داخل ٿيندا ويا ۽ ٿورڙي ئي عرصي ۾ مسلمانن جي هڪ ننڍڙي جماعت ٺهجي وئي، حضرت ارقم جو گهر دار ارقم جيڪو صفا جبل جي پرسان هو، انهن جي گڏجاڻيءَ جو مرڪز بڻيو، ان گهر ۾ هو قرآن ڪريم جي تعليم حاصل ڪندا هئا ۽ نمازون ادا ڪندا هئا. الله تعالىٰ پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي ٻي وحي جي وقت ارشاد فرمايو. ترجمو: اي نبوت جي لباس ۾ ويڙهجڻ وارا (1). اُٿ ۽ پوءِ ڊيڄار (2). ۽ پنهنجي پالڻهار جي وڏائي بيان ڪر(3). (سورة المدثر 1-3)

ٻيون مرحلو کليل ۽ ظاهر تبليغ: ٽن سال تائين حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مخفي طريقي سان دعوت ۽ تبليغ جو ڪم ڪندا رهيا. ان کان پوءِ پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي تبليغي ڪوشش جو ٻيو مرحلو ان وقت شروع ٿيو. جڏهن پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي حڪم ڏنو ويو: وَ اَنۡذِرۡ

عَشِيْرَتَكَ الْاَقْرَبِيْنَ ﴿۲۱۴﴾ (الشعراء:214) ترجمو: (اي پيغمبر) ۽ پنهنجي ويجهن مٽن مائٽن کي خبردار ڪر. ان حڪم ملڻ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن پنهنجي ڏاڏي عبدالمطلب جي خاندان کي دعوت ڏئي گهرايو جن ۾ سندن چونڊيل رڪن به شامل هئا ۽ پاڪ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو چاچو عبدالعزىٰ، يعني ابو لهب ۽ ٻيا چاليهه کن ماڻهو شامل هئا. کائڻ پيئڻ کان پوءِ پاڪ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن محفل کي مخاطب ٿيندي فرمايو: آئون توهان وٽ اهو پيغام کڻي آيو آهيان جيڪو عرب جي ڪنهن به شخص پيش نه ڪيو آهي، هيءُ دنيا ۽ آخرت ٻنهي لاءِ ڪاميابيءَ جو پيغام آهي. اها شيءِ کڻي آيو آهيان جيڪا دين ۽ دنيا يعني ٻنهي لاءِ سعادت جو سبب آهي، اوهان منجهان ڪير آهي جيڪو هن مهم ۾ منهنجو ساٿ ڏيندو؟

حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اعلان کان پوءِ سڄي محفل ۾ خاموشي ڇانئجي وئي ۽ خاندان جي سمورن ياتين مان صرف ننڍي عمر جو حضرت علي المرتضىٰ رضي الله عنه اٿيو جنهن عرض ڪيو ته: آئون پاڪ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو ساٿ ڏيندس، جيتوڻيڪ آئون سيني ۾ ننڍڙو ۽ ڪمزور آهيان ان جي باوجود به آئون پاڪ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو ساٿ ڏيندس. محفل ۾ شريڪ ماڻهن پاڪ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي پيغام ڏانهن توجهه نه ڏنو ۽ اتان اٿي پنهنجن پنهنجن گهرن ڏانهن واپس هليا ويا.

صفا جبل: صفا جبل تي مٽن مائٽن، پاڙيسرين ۽ مڪي وارن تائين الله تعالىٰ جو پيغام پهچائڻ کان پوءِ الله ذوالجلال حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي ان دعوت کي عام ڪرڻ ۽ ان پيغام

کي وڏيڪ ڦهلائڻ جو حڪم ڏنو ته سڄي قوم کي دعوت ڏيو. قرآن ڪريم ۾ آهي ترجمو: اسان توهان ڏي قرآن عربي وحيءَ جي ذريعي موڪليو آهي جيئن توهان مڪي وارن ۽ پرپاسي جي ماڻهن کي خبردار ڪريو (سورة الشورىٰ: 7) ان کان پوءِ هڪ دفعي حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن صفا ٽڪريءَ تي بيهي ڪري قريش جي قبيلن جا نالا وني ڪين سڏيو، قريش گڏ ٿيا، ڪن پنهنجا نمائندا موڪليا، ان کان پوءِ پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اعلان ڪيو: "ياد رکو! آئون توهان کي حق جي ڳالهه چوان ٿو ۽ الله جي عذاب کان ڊيڄاريان ٿو. قُوْلُوْالَااِلٰهَ اِلَّااللّٰهُ تُفْلِحُوْا ترجمو: چئو الله تعالىٰ کان سواءِ ٻيو ڪوئي عبادت جي لائق نه آهي توهان ڪامياب ٿي ويندؤ. اهو ٻڌي سڀ کان پهريائين پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو چاچو ابو لهب چوڻ لڳو: توهان هلاڪ ٿيو (نعوذبالله) ڇا توهان اسان کي هِنَ لاءِ گڏ ڪيو آهي؟ اهڙي طرح اهي گڏ ٿيل ماڻهو ٽڙي پکڙي ويا.

اڳيئن مرحلي ۾ الله تعالىٰ هن پيغام کي پوري انسانيت لاءِ بين الاقوامي درجو ڏيندي فرمايو: وَ مَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيْرًا وَّ نَذِيْرًا (سورة السبا:28) ترجمو: ۽ (اي پيغمبر) اسان تو کي سڀني انسانن لاءِ خوشخبري ڏيڻ وارو ۽ خبردار ڪرڻ وارو موڪليو آهي. تنهن ڪري رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن پنهنجي دعوت ۽ محنت کي اڳتي وڌائيندي عرب جي موسمي بازارن عڪاظ، مجنه ۽ ذوالمجاز (جتي ماڻهو ڪثرت سان جمع ٿيندا هئا) ۾ به وڃي ماڻهن تائين اسلام جو پيغام پهچايو. اسلام جي تبليغ جي لاءِ طائف به ويا ۽ اتي تقريباً ڏهه ڏينهن تائين ماڻهن کي الله پاڪ جي طرف سڏڻ ۾ مصروف رهيا.

دعوت ۽ تبليغ جا اصول: الله تعالىٰ قرآن مجيد ۾ جهڙي طرح اسلام جي دعوت ۽ تبليغ جو حڪم فرمايو آهي، اهڙي طرح ان جا اصول به ٻڌايا آهن. فرمان الاهي آهي: اُدْعُ اِلٰى سَبِيْلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ

جَادِلْهُمْ بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ (سورة النحل: 125). ترجمو: تون پنهنجي پاليندڙ جي رستي ڏي حڪمت ۽ چڱيءَ نصيحت سان سڏ!. ۽ انهن سان اهڙي نموني سان مباحثو ڪر جو سڀ کان چڱو هجي.

هن آيت ۾ دعوت ۽ تبليغ جا ٽي اصول بيان ڪيا ويا آهن ۽ ڪنهن به ڳالهه کي مؤثر انداز ۾ بيان ڪرڻ لاءِ هي اصول اپنايا وڃن ٿا: 1. حڪمت، 2. موعظ حسنہ، 3. عمدي طريقي جو بحث مباحثو.

حڪمت سان تبليغ: هن طريقي ۾ مخاطب جي ماحول ۽ سمجهه مطابق ساڻس گفتگو ڪئي وڃي ٿي ۽ ڪيس ڳالهه ٻڌڻ لاءِ آماده ڪيو وڃي پوءِ دانائي سان ان جي ذهني صلاحيت کي سمجهي حالات، موقعي ۽ جاءِ جي مناسب علمي ۽ عقلي دليلن سان دعوت ۽ تبليغ ڪئي وڃي.

موعظ حسنه: ڳالهه کي سهڻي انداز ۾ بيان ڪرڻ جو اثر ضرور ٿئي ٿو، تنهن ڪري پُر اثر گفتگو سان مخاطب جي سامهون نيڪي ۽ برائي کي ظاهر نصيحت واري انداز ۾ ڳالهه ڪرڻ جنهن سان ان جي دل آزاري نہ ٿئي بلڪ عمدي طريقي سان گفتگو ڪري ان کي حق لاءِ قائل ڪرڻ موعظ حسنہ آهي.

بحث ۽ مباحثو: ان مان مراد آهي تہ پنهنجي ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ جيڪڏهن مباحثي يا گفتگو جي صورتحال پيش اچي تہ مضبوط دليلن سان گفتگو ڪئي وڃي ۽ مخالف جي موقف کي غلط ثابت ڪرڻ لاءِ بهتر ۽ نرم لهجي ۾ گفتگو ڪئي وڃي، جنهن ۾ سمجهڻ سمجهائڻ هجي، ڪاوڙ، جوش ۽ رڙين واري گفتگو کان پرهيز ڪئي وڃي.

دعوت ۽ تبليغ ڪرڻ واري لاءِ بہ ضروري آهي، تہ جنهن ڳالهه جي هو ٻين کي تبليغ ڪري ٿو، ان تي هو پاڻ بہ عمل ڪندڙ هجي. قرآن ڪريم ۾ ارشاد باري تعالىٰ آهي ترجمو: ۽ ان شخص کان وڌيڪ ڀلو ڪير ٿي سگهي ٿو جيڪو الله جي طرف سڏي ۽ نيڪ عمل ڪري. (فصلت:33)

دعوت ۽ تبليغ جا اثرات ۽ نتيجا: شروعات ۾ انصار مدينہ مان هڪ شخص سويد بن صامت جيڪو بهادري ۽ شاعري ۾ مشهور هئو، حج جي زماني ۾ مڪي مڪرمه آيو ۽ حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي زبان مبارڪ منجهان قرآن شريف جون ڪجهہ آيتون ٻڌي اسلام جي حقانيت جو قائل ٿي ويو. جنهن جي اسلام جي طرف رغبت جو اثر يثرب وارن تي پيو ۽ نتيجي ۾ ٻن ٽن سالن جي اندر مدينہ منوره جي ماڻهن جو ڪافي تعداد اسلام ۾ داخل ٿي ويو.ان کان پوءِ مڪي مڪرمه کان مديني منوره ڏانهن مسلمانن جي هجرت جو سلسلو شروع ٿي ويو ۽ مسلمان مديني پهچڻ کان پوءِ طاقتور ٿيڻ لڳا ۽ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بہ هجرت ڪري مديني آيا. هتي اچڻ سان ئي هڪ مسجد جو بنياد رکيائون ۽ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مدينہ منوره ۽ ان جي پرپاسي جي قبيلن سان امن ۽ صلح جا معاهدا ڪيا.

غزوه بدر، غزوه احد، غزوه خندق ۽ صلح حديبيہ کان پوءِ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بادشاهن کي تبليغي خط لکيا ۽ خيبر فتح ٿيو. ان کان پوءِ حق جي فتح ٿي ۽ باطل کي شڪست ملي يعني مڪو مڪرمه فتح ٿيو. دعوت ۽ تبليغ جي نتيجي ۾ حجة الوداع جي موقعي تي هڪ لک کان وڌيڪ صحابہ رضي الله عنهم حج لاءِ تيار ٿيا.

تنهن ڪري اسان کي بہ گهرجي تہ دعوت دين ۽ تبليغ اسلام جي فريضي لاءِ گڏجي ڪوشش ڪريون تانتہ الله تعالیٰ جي دين جي عزت بلند ٿئي ۽ اسان بہ ٻنهي جهانن جون ڪاميابيون حاصل ڪري سگهون.

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

پنهنجي موجوده ماحول ۾ دعوت ۽ تبليغ لاءِ اهم معاملا/ نقطا آيت "ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة" جي روشني ۾ گڏيل بحث ۽ مباحثي/ مڪالمي ڪرڻ ڪان پوءِ لکو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. دعوت تبليغ جا ڪهڙا مرحلا آهن؟ نوٽ لکو.
2. دعوت ۽ تبليغ جا ڪهڙا اصول آهن؟ لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. دعوت ۽ تبليغ جي معنىٰ ۽ مفهوم ڇا آهي؟
2. دعوت ۽ تبليغ جا مقصد ڪهڙا آهن لکو؟
3. دعوت ۽ تبليغ جا اثر مختصر ڪري لکو؟

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. دعوت جي لغوي معنىٰ آهي:

(الف) ٻڌائڻ　　(ب) پڙهائڻ
(ج) سڏڻ　　(د) گهرائڻ

2. نيڪ ۽ سٺي ڳالهه ٻين تائين پهچائڻ کي چيو وڃي ٿو:

(الف) تقدير　　(ب) تدريس
(ج) تبليغ　　(د) تجويز

3. مکي مکرمه ۾ دعوت ۽ تبليغ جو ابتدائي مرڪز هئو:

(الف) دار ارقم (ب) شعب ابي طالب

(ج) صفا جبل (د) مسجد الحرام

4. داعي جو ڪم آهي تہ مخاطب جي تنقيد ٻُڌي ان ڪان:

(الف) بدلو وٺي (ب) درگذر ڪري

(ج) جهيڙو ڪري (د) ڪاوڙ ڪري

استادن لاءِ هدايتون

موجوده دؤر ۾ جديد ٽيڪنالاجي جي ذريعن (ڪمپيوٽر، موبائيل، انٽرنيٽ وغيره) جي دعوت ۽ تبليغ ۾ ڪردار تي مضمون لکرايو.

3. هجرت مدينہ ۽ غزوات

سکيا جي حاصلات

* هجرت مدينہ جا سبب، حالات ۽ واقعات بيان ڪري سگهن.
* غزوات جي معنىٰ مفهوم اجمالي تعارف بيان ڪري سگهن.
* هجرت مدينہ جا نتيجا ۽ ان جا اثر بيان ڪري سگهن.

هجرت جي معنىٰ ۽ مفهوم:

عربي زبان ۾ هجرت جي معنىٰ آهي جدائي، عليحدگي ۽ هڪ جڳهہ کي هميشہ لاءِ ڇڏي ٻي جڳهہ ڏانهن هليو وڃڻ. اسلام ۾ ”هجرت“ جو مفهوم آهي: الله تعالىٰ جي رضا جي حصول لاءِ پنهنجو اصل وطن ۽ ٻار ٻچا ڇڏي ٻئي ملڪ ۾ رهائش اختيار ڪرڻ، خاص طور تي جڏهن ماڻهو محڪوم ۽ مظلوم هجن. انهن کي اسلام تي عمل ڪرڻ ۾، زندگي گذارڻ ۾ مشڪلات هجي تہ اهڙي حالت ۾ هجرت ڪري اهڙي جڳهہ وڃجي جنهن هنڌ دين جون عبادتون ۽ گهرجون پوريون ڪري سگهجن ۽ انهن تي عمل ڪرڻ آسان هجي.

اسلام جي پهرين هجرت حبش ڏانهن ڪئي وئي ۽ ٻي هجرت ”يثرب“ مديني منوره جي طرف الله تعالىٰ جي حڪم مطابق ٿي، مڪي مڪرمه کان هجرت ڪري مدينہ منوره کي وطن بڻائڻ وارن صحابه ڪرام کي ”مهاجر“ ۽ انهن جي مدد ڪرڻ وارن مديني جي رهاڪن کي ”انصار“ چيو وڃي ٿو.

هجرت مدينہ جا سبب: مدينو عرب جو هڪ قديم شهر آهي، جنهن جو اصلي نالو ”يثرب“ هئو جيڪو حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي هجرت کان پوءِ ”مَدِيْنَةُ النَّبِيّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ“ (نبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جو شهر) ۾ پوءِ مدينہ منوره مشهور ٿيو.

مديني جي طرف هجرت جا سبب هيٺيان آهن:

هڪ طرف مڪي ۾ صحابه ڪرام رضي الله عنهم تي مشرڪن جون زيادتيون بيحد گهڻيون هيون. ٻئي طرف يثرب ۾ اسلام جي عام مقبوليت جي سبب مسلمانن لاءِ ماحول سازگار هئو. تنهن ڪري حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن مسلمانن کي مديني جي طرف هجرت ڪرڻ جي اجازت عنايت فرمائي. مسلمانن جو گهڻو تعداد هجرت ڪري مديني هليو ويو. صرف ٿورا اهي ماڻهو باقي رهجي ويا جن کي مشرڪن قيد ڪري رکيو هئو يا وري اهي غربت ۽ مجبوري جي سبب نه ٿي وڃي سگهيا. ان کان سواءِ حضور اڪرم** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن، حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه ۽ حضرت علي رضي الله عنه به ڪن خاص مصلحتن جي ڪري پوئتي رهڻ وارن ۾ شامل هئا.**

مڪي مڪرمه ۾ اسلام جي دعوت تي پابندي: بعثت نبوي کان پهريان قريش حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن کي صادق ۽ امين جي لقبن سان سڏيندا هئا. پر پاڻ ڪريم** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن جي نبوت جي اعلان کان پوءِ سندن جاني دشمن بڻجي ويا تنهن ڪري حضور اڪرم** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن جي لاءِ ماڻهن کي اسلام جي دعوت ڏيڻ بيحد مشڪل ٿي پيو. ان جي باوجود پاڻ ڪريم** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن شروعات ۾ خفيه طريقي سان ماڻهن کي دين جي تعليم ڏيندا رهيا ۽ انهن جي تربيت ڪندا رهيا.**

مسلمانن تي ظلم: مڪي مڪرمه ۾ دشمنن، اسلام قبول ڪرڻ واري هر ماڻهوءَ تي ظلم ڪيا. انهن کي جسماني ۽ ذهني اذيتون ڏيڻ جو ڪو موقعو نه ڇڏيندا هئا. ايستائين جو انهن حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ **جن ۽ ٻين مسلمانن کي ٽن سالن تائين شعب ابي طالب ۾**

بند ۽ قيد ڪري ڇڏيو ۽ انهن سان قطع تعلق ڪري ڇڏيو. ان کان سواءِ ڪيترن ئي انهن صحابه ڪرام رضي الله عنهم کي تڪليفون ڏئي ڏئي شهيد ڪري ڇڏيو.

حبش واري هجرت جو حوصلہ افزا تجربو: مڪي جي قريش جي سخت رويي کان تنگ ٿي ٻه دفعا صحابه ڪرام رضي الله عنهم حبش جي طرف هجرت ڪرڻ تي مجبور ٿيا. جتي هنن کي اطمينان ۽ آرام مليو پر پوءِ مخالفن جي سازشن جي ڪري ٻيهر اهي مڪي مڪرمه جي طرف موٽي آيا ۽ مڪي جي ڪافرن جون اذيتون سهندا رهيا.

مديني وارن جو شوق (رغبت): مديني جا ڪجهہ نيڪ ماڻهو حضور صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان عقبہ جي هنڌ تي ٻہ دفعا بيعت ڪري چڪا هئا ۽ انهن جي تمنا هئي تہ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن يثرب اچي اسان کي دين جون ڳالهيون سيکارين پر حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن الله پاڪ جي حڪم ۽ اجازت جا منتظر هئا.

حڪم الاهي: انهن سيني مشڪلاتن کي سامهون رکندي مسلمانن جي اصرار تي حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مسلمانن کي بعثت جي چوڏهين سال 27 صفر تي يثرب جي طرف هجرت جي اجازت ڏني ۽ ماڻهو لڪي لڪي يثرب جي لاءِ روانا ٿيندا رهيا. هيءَ هجرت سيني مسلمانن تي فرض هئي.

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي هجرت جو قصو:

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ۽ سندن ٻہ پيارا ساٿي حضرت ابوبڪر صديق ۽ حضرت علي رضي الله عنهما الله تعالىٰ جي حڪم جا منتظر هئا ۽ ان وقت تائين اڪثر صحابہ ڪرام رضي الله عنهم مديني روانا ٿي چڪا هئا. پوءِ الله تعالىٰ جي اجازت سان پاڻ

ڪريم ﷺ صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بہ هجرت جي تياري شروع ڪئي.

دار الندوه ۾ ڪافرن جو مشورو: مڪي جي مشرڪن جڏهن ڏٺو تہ مسلمان هجرت ڪرڻ ڪان پوءِ مدينہ منوره ۾ اهل ۽ عيال سان سڪون ۽ آرام جي زندگي گذاري رهيا آهن ۽ اوس ۽ خزرج جهڙا طاقتور قبيلا بہ انهن جا حمايتي ۽ مددگار بڻجي چڪا آهن تہ انهن ڪي مسلمانن ۽ خاص ڪري حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان حسد جي سبب پريشاني ٿي. تنهن ڪري قريش جا سيئي ڪافر دار الندوه ۾ گڏجي حضور صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي خلاف تدبيرون سوچڻ لڳا.

غار ثور ۾ قيام: حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ڪي الله تعالىٰ پهريان ئي ڪافرن جي ان مڪر ڪان باخبر ڪري ڇڏيو هئو ۽ ڪافرن جي ايڏي سخت دشمني جي باوجود حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن پاڻ وٽ رکيل ڪافرن جون امانتون صحيح سلامت انهن جي مالڪن تائين پهچائڻ جي غرض سان حضرت علي ڪرم الله وجهه ڪي گهرائي فرمايو: ”اسان ڪي هجرت جو حڪم ملي چڪو آهي، ان ڪري اسان اڄ ئي مديني ڏانهن روانہ ٿي ويندا سين. اوهان منهنجي بستري تي چادر ويڙهي سمهي پئو، صبح ٿئي تہ هي امانتون مالڪن جي حوالي ڪري توهان بہ مديني پهچي وڃجو.“

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن رات جي اونداهي ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه ڪي پاڻ سان گڏ وٺي مڪي مڪرمه ڪان نڪري ثور جبل جي طرف روانا ٿيا. رستي ۾ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مڪي ڪي خطاب ڪندي فرمايو: ”تون وڏو پاڪ ۽ مون ڪي محبوب آهين پر منهنجي قوم جيڪڏهن مون ڪي هتان نڪرڻ تي مجبور نہ ڪري ها تہ آئون تو ڪان

سواءِ ڪنهن ٻئي هنڌ نہ وڃان ها.“ پوءِ پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ ۽ سندن ساٿي حضرت ابو بڪر صديق رضي الله عنه غار ثور جي اندر ٽن ڏينهن تائين قيام ڪيو.

هيڏانهن صبح جو جڏهن ڪافرن حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي گهر ۾ وڃي ڏٺو تہ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي بستري تي حضرت علي رضي الله عنه سمهيل هيو تہ ان ڪان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي باري ۾ پڇندا رهيا ۽ پوءِ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي ڳولا ۾ نڪري پيا. ايستائين جو غار ثور تائين پهتا. پر الله تعالىٰ جي حڪم سان انهن کي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ۽ حضرت ابوبڪر رضي الله عنه نظر نہ آيا. حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جو نوجوان پٽ حضرت عبدالله رضي الله عنه ڏينهن جو حالات معلوم ڪري رات جي وقت کين باخبر ڪندو هئو ۽ شام جي وقت روزانو حضرت ابوبڪر رضي الله عنه جو غلام عامر بن فهيره رضي الله عنه ٻڪريون چاريندو اچي کين کير ڏئي ويندو هئو. اهڙي طرح حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي وڏي نياڻي حضرت اسماء رضي الله عنها کاڌو تيار ڪري ڏيڻ ايندي هئي.

غار ثور کان مدينہ منوره روانگي: چوٿين ڏينهن حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن غار کان ٻاهر نڪتا، عبدالله بن اريقط نالي شخص کي اجرت تي رستو ڏيکارڻ لاءِ ساڻ ڪنيائون. اهڙي طرح هي ننڍو قافلو ڏينهن ۽ رات لڳاتار هلندو رهيو ٻئي ڏينهن ٻيپهريءَ جي وقت گرمي ۽ اُس جي تپش کان بچڻ لاءِ حضرت ابوبڪر رضي الله عنه گُهريو تہ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ڪجهہ وقت آرام فرمائين پوءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه چاري طرف نظر

ڦيرائي ته انهن کي هڪ وڏي دڙي جي ويجهو ڪجهه پاڇو نظر آيو، تنهن ڪري اتي ئي آرام لاءِ رُڪجي پيا. حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه ويجهو ئي هڪ ٻڪرار کان ڪجهه کير وٺي آيو ۽ حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي خدمت ۾ پيش ڪيائين، جڏهن سج لهڻ لڳو ته پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اڳتي روانا ٿيا.

قبا ۾ آمد: رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سن 14 نبوت بمطابق سن هڪ هجري تي باحفاظت قُبا ڳوٺ ۾ پهچي ويا. جتي پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ڪجهه ڏينهن آرام ڪيو ۽ اتي هڪڙي مسجد تعمير ڪئي ۽ ان ۾ نماز پڙهي جنهن کي "مسجد قبا" چيو وڃي ٿو. جنهن لاءِ ارشاد باري تعالىٰ آهي: البته جنهن مسجد جو بنياد تقوىٰ تي پهرئين ڏينهن کان آهي.

مديني منوره ۾ اڳ ئي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي خبر پهچي چڪي هئي. ان ڪري سڄي شهر جا ماڻهو پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو وڏي تڙپ سان انتظار ڪري رهيا هئا. اهي روزانو صبح جو مقام حره تائين اچي پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو انتظار ڪندا هئا ۽ پوءِ واپس هليا ويندا هئا. هڪ ڏينهن سيني ماڻهن جي واپس موٽي اچڻ کان پوءِ هڪ يهودي (جيڪو پنهنجي قلعي تي هئو) پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي ايندو ڏسي رڙ ڪري مسلمانن کي ٻڌايائين: اي اهل عرب! توهان جو مهمان پهچڻ وارو آهي.

مديني منوره ۾ داخلا: حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جمعي جي ڏينهن الله تعالىٰ جي حڪم سان مديني جي طرف روانا ٿيا. بنو سالم بن عوف جي ڳوٺ ۾ پهچي بطن وادي ۾ جمعي جي نماز

پڙهايائون، اهڙي طرح جڏهن پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مديني منوره پهتا تہ مديني وارن پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو پرجوش استقبال ڪيو ۽ پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اچڻ تي خوشي جو اظهار ڪيو ۽ دل کولي پاڻ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان هر طرح جو تعاون ڪيو.

هجرت جي فضيلت: هجرت ڪرڻ وارن مسلمانن کي دنيا ۽ آخرت جو فائدو ٿئي ٿو. ۽ اهي الله تبارڪ و تعالىٰ جي رحمت جا حقدار بہ آهن ۽ انهن لاءِ مغفرت، جنت ۽ ٻلي کان ٻلو انعام رکيل آهي ۽ انهن کي يقين ڏياريو ويو آهي تہ انهن جا عمل ضايع نہ ٿيندا، جيئن ارشاد باري تعالىٰ آهي ترجمو: پوءِ سندن پاليندڙ انهن جي دعا قبول ڪئي تہ آئون اوهان مان ڪنهن بہ عمل ڪندڙ مرد يا زال جو عمل نہ وڃائيندس. اوهان مان هڪڙا ٻين مان آهن يعني (اوهين مون وٽ سڀ برابر آهيو) پوءِ جن وطن ڇڏيو ۽ پنهنجن گهرن مان ڪڍيا ويا ۽ منهنجي رستي ۾ ڏکويا ويا ۽ جنگ ڪيائون ۽ قتل ڪيا ويا تن جون بڇڙائيون انهن کان پري ڪندس ۽ انهن کي ضرور اهڙن باغن ۾ داخل ڪندس جن هيٺان واهہ وهن ٿا. اهو بدلو الله پاڪ جي طرفان آهي. (آل عمران -195) صحيح طور تي هيءَ ڳالهہ چئي سگهجي ٿي تہ جيستائين جهاد فرض نہ ٿيو هئو ان وقت تائين سڀ کان وڏو عمل هجرت هئو، پر فتح مڪي کان بعد هجرت فرض ناهي بلڪ مستحب آهي ۽ ان لاءِ شرط هيءُ آهي تہ هجرت الله تعالىٰ جي راهہ ۾ هجي ۽ الله تعالىٰ جي دين تي قائم رهڻ ۽ ان جي دعوت ۽ اشاعت جي لاءِ هجي.

هجرت جا نتيجا:

- هجرت جي برڪت سان اسلامي سلطنت وجود ۾ اچي وئي.
- ضعيف الايمان مسلمانن کي تقويت حاصل ٿي.
- هڪ مضبوط اسلامي سلطنت قائم ٿيڻ جي سبب دين اسلام جي

تبليغ ۾ آساني ۽ قوت حاصل ٿي وئي.

- هجرت کان پهريان مڪي جا مسلمان اقليت واري زندگي گذاري رهيا هئا. ڪافرن جي ظلم جو شڪار رهيا هئا. ڪو به ديني ڪم آزاديءَ سان سرانجام ڏئي نه سگهندا هئا ۽ جان جو خطرو وري الڳ هئو پر هجرت کان پوءِ اهي ئي مسلمان هڪ خطي جي زمين جا مالڪ بڻجي ويا ۽ انهن کي اسلام جي تبليغ جا بهترين موقعا حاصل ٿيا.

غزوات

”غزوه“ جي معنىٰ ڪنهن سان وڙهڻ لاءِ نڪرڻ، حملو ڪرڻ ۽ جنگ ڪرڻ آهي. محدثن ۽ سيرت نگارن وٽ ”غزوه“ اهڙي جنگي مهم کي چيو وڃي ٿو جنهن ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن بذات خود شرڪت ڪئي هجي ۽ پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن لشڪر جي امير جي حيثيت سان اعلاء ڪلمة الله جي لاءِ ڪوشش ورتي هجي.

هجرت کان پوءِ عرب قبيلا مديني تي حملي جي لاءِ تيار ٿي ويا. مڪي جي قريشن عبدالله بن ابي بن سلول ۽ ان جي ساٿين کي چورائي موڪليو ته توهان اسان جي ماڻهوءَ (حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ) کي پناهه ڏئي پاڻ وٽ رهايو آهي، ان سان لڙائي ڪريو يا ان کي پنهنجي شهر مان ڪڍي ڇڏيو نه ته اسان سڀ توهان تي حملو ڪنداسين پوءِ اوهان جي جوانن کي قتل ڪيو ويندو ۽ عورتن ۽ ٻارن کي غلام بڻايو ويندو.

ٻئي طرف مڪي جي مشرڪن مديني جي يهودين سان سازشون ڪرڻ به شروع ڪري ڇڏيون. انهن کي مسلمانن جي خلاف وڙهڻ تي اياري کان پوءِ مسلمانن کي پيغام موڪليائون ته مڪي مان

نڪري توهان پنهنجو پاڻ کي يثرب ۾ محفوظ نہ سمجهو، اسان يثرب ۾ اچي توهان کي ختم ڪري ڇڏينداسين. تنهن ڪري اهڙي صورتحال جي پيش نظر ۽ مديني جي پهرئين اسلامي رياست جي قيام کان پوءِ الله تعالىٰ مسلمانن کي پنهنجي دفاع ڪرڻ ۽ رياست کي بچائڻ لاءِ جهاد ڪرڻ جي اجازت ڏني، ترجمو: جن سان ڪافر جنگ ڪن ٿا، انهن کي هاڻي جنگ ڪرڻ جي اجازت ڏني وئي آهي ڇو تہ اهي مظلوم آهن ۽ بيشڪ الله انهن جي مدد ڪرڻ تي قدرت رکي ٿو. (الحج: 39) تنهن ڪري رياست مدينہ جي دفاع لاءِ رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اسلام جي مخالفن سان اسلحو کڻي جهاد ڪيو، غزوات مان چند اهم هي آهن:

غزوه بدر: حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن مدينہ منوره ۾ هڪ سال پورو ڪيو تہ رمضان سنہ 2 هجري ۾ مڪي جي مشرڪن ابو جهل جي اڳواڻي ۾ مديني تي حملي جو ارادو ڪيو. جڏهن حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي اطلاع مليو تہ پاڻ ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اڳتي وڌي "بدر" جي ميدان وٽ اچي مشرڪن سان مقابلو ڪيو جنهن ۾ الله تعالىٰ مسلمانن کي فتح عطا فرمائي.

غزوه احد: غزوه بدر کان هڪ سال پوءِ مڪي جي مشرڪن ابو سفيان جي اڳواڻي ۾ شوال سنہ 3 هجري تي مديني تي ڪاهہ ڪئي، مسلمانن "احد" جي هنڌ تي انهن سان مقابلو ڪيو. ان جنگ ۾ مسلمانن جو تمام گهڻو نقصان ٿيو پر دشمن بہ پنهنجي مقصدن ۾ ڪامياب نہ ٿيو.

غزوه خندق: ٽئين دفعي ذوالقعد سنہ 5 هجري تي سڄي عرب جي مشرڪن ۽ ڪافرن گڏجي وڏي طاقت سان مديني تي حملو ڪيو، ان جنگ جو ٻيو نالو غزوه احزاب آهي. الله تعالىٰ طوفان ۽ سخت هوا موڪلي ڪافرن جي ارادن کي خاڪ ۾ ملائي ڇڏيو.

غزوه خيبر: سنہ 7 هجري ۾ خيبر جي يهودين سخت بغاوت شروع ڪئي. يهودين گهٽائي قلعا جوڙيا هئا. سيئي قلعا فتح ڪيا ويا، آخري قلعو قموص مضبوط هيو، جنهن کي شيرِ خدا حيدر ڪرار حضرت علي ڪرم الله وجهه جي اڳواڻي ۾ فتح ڪيو ويو.

فتح مڪه: مسلمانن رمضان المبارڪ سن 8 هجري ۾ مڪو مڪرمه فتح ڪيو.

غزوه حنين: سن 8 هجري ۾ مڪي مڪرمه جي فتح کان بعد "غزوه حنين" ٿيو. ان جنگ ۾ مسلمانن کي ڪاميابي ملي.

غزوه تبوڪ: سن 9 هجري ۾ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي اطلاع مليو تہ رومي ۽ ان جا اتحادي مسلمانن سان جنگ جي ارادي ۾ نڪري چڪا آهن تہ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن پنهنجي مجاهدن سان گڏ انهن جو مقابلو ڪرڻ لاءِ تبوڪ جي طرف روانا ٿيا. پر جڏهن رومين مسلمانن جو عزم ڏٺو تہ واپس هليا ويا ۽ اسلامي لشڪر بغير لڙائيءَ جي واپس آيو.

اسان کي گهرجي تہ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اسوه حسنه جي پيروي ڪندي ضرورت وقت هجرت ۽ اعلاء ڪلمة الله لاءِ ڪوشش ڪندا رهون ان ۾ ئي ٻنهي جهانن جي ڪاميابي آهي.

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهِ وَاَصْحَابِهِ وَسَلَّمَ جن جي غزوات جو چارٽ ناهي، ان ۾ سال، مسلمانن ۽ ڪافرن جو تعداد، ڪاميابي/ شڪست کي ظاهر ڪيو وڃي. مثال: جنگ بدر 2 هجري ۾ واقع ٿي مسلمان 313 هئا ۽ ڪافر 1000 هئا، مسلمانن کي فتح ملي، 70 ڪافر قتل ٿيا ۽ 70 ڪافر قيدي بڻيا.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هجرت واري واقعي جي باري ۾ اوهان ڇا ٿا ڄاڻو؟ وضاحت ڪريو.
2. مديني جي هجرت جا سبب بيان ڪريو؟
3. مختلف غزوات جو گڏيل تعارف لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. هجرت جي معنىٰ ۽ مفهوم بيان ڪريو.
2. غزوه بدر ڪڏهن ۽ ڇو ٿيو؟
3. هجرت جي فضيلت ڇا آهي؟ نوٽ لکو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. هجرت لفظ جي معنىٰ آهي:

(الف) مسلمان هجڻ (ب) علم جي حصول لاءِ سفر ڪرڻ

(ج) دين خاطر لڏڻ (د) قيام ڪرڻ

2. هجرت جي سفر جي دوران حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ آرام لاءِ رهيا:

(الف) غار حرا ۾ (ب) غار ثور ۾

(ج) ڪهف ۾ (د) طائف ۾

3. رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن خود جنهن جنگي مهم ۾ شامل ٿيا هجن ان کي چئجي ٿو:

(الف) غنيمت (ب) جزيو

(ج) غزوه (د) سريو

4. پيو نمبر غزوه آهي:

(الف) تبوڪ (ب) خيبر

(ج) احد (د) بدر

استادن لاءِ هدايتون

استادن کي گهرجي تہ غزوات تي تفصيلي روشني وجهن جيئن شاگرد ۽ شاگرداڻيون ان جي هر پهلو کان آگاهہ رهي سگهن.